

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З «ДІТЬМИ ВУЛИЦІ»**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8.2318-сп
спеціальності: 231 – соціальна робота:
соціальна педагогіка

Заремба Наталія Геннадіївна

Керівник: доктор педагогічних наук,
професор Гура О.І.

Рецензент: _____

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 70 с., 3 таблиці, 2 рисунка, 72 джерела, 3 додатки.

Об'єкт дослідження – соціальна робота з «дітьми вулиці».

Предмет дослідження – зміст, форми і методи роботи соціального педагога з дітьми вулиці.

Метою дослідження є визначення на основі аналізу наукових джерел і експериментального дослідження особливостей роботи соціального педагога (її змісту, форм і методів) з «дітьми вулиці».

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано ряд теоретичних методів: аналіз наукової і методичної літератури з питань соціально-педагогічної діяльності з «дітьми вулиці», узагальнення, порівняння та емпіричних методів: узагальнення досвіду соціально-педагогічної роботи з даною категорією, інтерв'ювання, анкетування, контент-аналіз.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали проведеного дослідження можуть бути використані в роботі соціальних педагогів, волонтерів, студентів педагогічних спеціальностей при підготовці до практичних занять, вчителями у виховній роботі, батьками в профілактичній роботі з дітьми.

БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ, «ДІТИ ВУЛИЦІ», ДИТЯЧА БЕЗДОГЛЯДНІСТЬ, ПРОФІЛАКТИКА, СОЦІАЛЬНИЙ ПЕДАГОГ, СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА, РЕАБІЛІТАЦІЯ, ТРЕНІНГ.

SUMMARY

Zaremba N.G. Social-Pedagogical Work With «Children of the Street».

The qualifying work consists of introduction, 2 parts, findings, list of literature (72 items), 3 addendums on 6 pages. The qualifying work volume is 70 pages long, 60 of them – body text. There are 3 tables and 2 pictures.

The qualifying work shows the materials that can be used in the work of social educators, volunteers, students of pedagogical specialties in preparation for practical classes, teachers in educational work, parents in preventive work with «street children».

The research object: social work with street children.

The research subject: content, forms and methods of social pedagogue work with street children.

The research purpose: determination based on the analysis of scientific sources and experimental study of the features of work of the social teacher (its content, forms and methods) with «street children».

The research tasks are:

1) to analyze the psychological and social-pedagogical literature on the problem of social work with «street children», to reveal the nature and causes of the phenomenon of «street children» and to determine the peculiarities of the work of the social pedagogue with this category of population;

2) conduct an experimental study of the problem and analyze its results;

3) to develop recommendations for improving the forms and methods of social pedagogue work with street children.

The part 1 «Theoretical fundamentals of social and pedagogical work with «street children» dedicated to reveal operations of the Social Center for Street Children; assistance in improving and stabilizing their living situation, including training, social services from various governmental and non-governmental organizations; influence on their return to socially acceptable standards of life; fostering effective operational relationships with government agencies, organizations

to engage them and the community in actively helping street children. of the process of socialization of preschool children has been theoretically proved.

The part 2 «Research on the efficiency of forms and methods of working social education with «street children», practice dedicated, found out that the problem of child homelessness and neglect is not new to Ukraine, moreover it is extremely relevant and complex, with the social phenomenon of «street children» being widespread in other countries as well. Based on the analysis of social and pedagogical sources, statistics, we have defined the concept and essence of this problem and found that «street children» can be different categories of children, not just children from needy families. Thus, according to domestic scientists, homelessness is a reflection of the political, economic and cultural state of society, a natural consequence of crises in the transitional stage of the country's development.

Key words: humanity, «street children», child legality, prevention, social education.

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Розділ 1. Теоретичні засади соціально-педагогічної роботи з «дітьми вулиці».....	9
1.1. Сутнісно-причинний аналіз явища «діти вулиці».....	9
1.2. Соціально-правові і педагогічні основи організації роботи з «дітьми вулиці».....	23
1.3. Аналіз досвіду роботи з «дітьми вулиці».....	35
Розділ 2. Дослідження ефективності форм і методів роботи соціального педагога з «дітьми вулиці».....	46
2.1. Робота соціального педагога з «дітьми вулиці».....	46
2.2. Експериментальне дослідження проблеми та рекомендації щодо удосконалення роботи з «дітьми вулиці».....	58
Висновки.....	68
Список використаних джерел.....	71
Додатки.....	77

ВСТУП

Сучасне українське суспільство характеризується складними соціально-політичними і економічними процесами, які неоднозначно позначаються на житті людей. Одночасно з розшаруванням суспільства зростає кількість людей, які потребують додаткової уваги з боку держави. Прикро, що до такої категорії потрапляють і діти, особливо ті, які виховуються у проблемних, кризових сім'ях. Недостатня підтримка з боку сім'ї, природна потреба у співчутті, співпереживанні, духовному захисті штовхає їх на крайні форми поведінки. Однією з них є втеча з дому, життя на вулиці з усіма наслідками цього соціального явища.

За підрахунками науковців в Україні на 2009 рік налічувалося 230 тис. дітей, які ідуть жити на вулицю, і вулиця стає для них домівкою. З них більше 20% – жертви сексуального насильства, 60% – наркомани і 10-20% – ВІЛ-інфіковані. За статистичними даними більше з дому тікають дівчата – 56,7%, і 43,3% – хлопці.

Як зазначалося в доповіді ЮНІСЕФ Незалежній комісії з гуманітарних питань ООН у 1999 році, дитина потрапляє на вулицю найчастіше через те, що сім'я переживає кризу і якщо ще не розпалася, то принаймі вже перебуває на межі розпаду.

Дітьми вулиці здебільшого стають ті хлопчики та дівчатка, котрі живуть у незаможних чи неблагополучних сім'ях. Окрім того, як стверджують працівники притулку, прокуратури, міліції, доволі часто на вулиці опиняються діти, які народилися і яких виховували в цілком нормальних на перший погляд родинях. Одні втекли з дому, бо їм набридло слухати постійні сварки батьків, інші рідко бачили батька та матір через їх надмірну зайнятість, ще хтось утікає з дому, бо батьки неспроможні задовольнити їхні забаганки: купити модний одяг чи дорогі телефони. Серед людей побутує також думка, що на вулиці опиняються діти, чий батьки поїхали на заробітки.

Проблема «дітей вулиці» в Україні надзвичайно актуальна і складна, щодня тисячі позбавлених домашнього тепла підлітків на наших очах вживають алкоголь, вживають наркотики, жебракують та вчиняють злочини.

Дослідження показують, що дитину, яка хоч день прожила на вулиці та пізнала принади «легкого життя», потім дуже важко втримати вдома. Ті, кого привели безпосередньо з вулиці до притулку, потраплять на вулицю по декілька разів, адже їх манить «свобода».

Як показують дослідження, дітям, котрі перебувають понад шість місяців на вулиці, притаманний синдром дромоманії. Дромоманія – схильність до бродяжництва, яку розглядаємо не як розлад психіки, а як соціальне явище, тому основна мета у подоланні безпритульності та бездоглядності - це своєчасне виявлення та вилучення дитини з вулиці.

До подолання дитячої безпритульності потрібно долучатися всім, а особливо соціальним працівникам, вчителям, батькам.

Питаннями соціально-педагогічної допомоги «дітям вулиці» займалися та займаються відомі вчені: С. Бородуліна, В. Бочарова, Ю. Гапон, Р. Дахно, І. Зверева, С. Хлебик, Ю. Клейберг, Н. Максимова, М. Шакурова. До проблем «дітей вулиці» зверталися також: Л. Моруга, А. Зінченко, Т. Зайчевська, З. Зайцева, О. Гуляр, Н. Максимова, С. Новік, В. Петрович, О. Самолова, А. Капська та багато інших.

Однак, проблема оптимізації змісту, форм і методів роботи соціальних педагогів з «дітьми вулиці» залишається на даний час однією з найактуальніших і недостатньо дослідженою, що й зумовило вибір теми магістерської роботи: «Соціально-педагогічна робота з «дітьми вулиці».

Об'єкт дослідження – соціальна робота з «дітьми вулиці».

Предмет дослідження – зміст, форми і методи роботи соціального педагога з дітьми вулиці.

Метою дослідження є визначення на основі аналізу наукових джерел і експериментального дослідження особливостей роботи соціального педагога (її змісту, форм і методів) з «дітьми вулиці».

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати психологічну та соціально-педагогічну літературу з проблеми соціальної роботи з «дітьми вулиці», розкрити сутність та причини виникнення явища «дітей вулиці» та визначити особливості роботи соціального педагога з цією категорією населення.
- 2) провести експериментальне дослідження проблеми та проаналізувати його результати.
- 3) розробити рекомендації щодо удосконалення форм і методів роботи соціального педагога з «дітьми вулиці».

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань використано ряд теоретичних методів: аналіз наукової і методичної літератури з питань соціально-педагогічної діяльності з «дітьми вулиці», узагальнення, порівняння та емпіричних методів: узагальнення досвіду соціально-педагогічної роботи з даною категорією, інтерв'ювання, анкетування, контент-аналіз.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали проведеного дослідження можуть бути використані в роботі соціальних педагогів, волонтерів, студентів педагогічних спеціальностей при підготовці до практичних занять, вчителями у виховній роботі, батьками в профілактичній роботі з дітьми.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З «ДІТЬМИ ВУЛИЦІ»

1.1. Сутнісно-причинний аналіз явища «діти вулиці»

Дитяча бездоглядність і безпритульність – одне з найгостріших і найболючіших явищ нашого суспільства. Проблема дітей вулиці існує в багатьох країнах світу, в тому числі і з високим рівнем соціально-економічного розвитку, що характеризує це явище як складне й неоднозначне.

В Україні про дитячу бездоглядність і безпритульність відкрито почали говорити в середині 90-х років минулого століття. Адже в СРСР такої проблеми не було або не повинно було бути. Як самостійна держава Україна приєдналася до більшості міжнародних і європейських правових актів щодо захисту прав дітей. Такі кроки привели до прийняття низки Законів України, якими декларовано відповідальність держави за дотримання і можливість реалізації прав дитини, зокрема права на родину, достатній життєвий рівень та житло. Водночас чинне законодавство покладає відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, на батьків або осіб, що їх замінюють.

В Україні відсутня точна інформація про загальну кількість безпритульних і бездоглядних підлітків. Ситуація характеризується відсутністю позитивних результатів, кількість «дітей вулиці» фактично не зменшується. Феномен дитячої бездоглядності надто складний, важко досліджуваний. «Діти вулиці» – це особи 10-14 років (переважно хлопчики – до 80%) із неблагополучних асоціальних сімей, де панує авторитарний стиль виховання, жорстокість дорослих, байдужість до потреб дитини, алкоголізм, наркоманія тощо. З'являються нові угруповання покинутих батьками, навчальними закладами, іншими державними інституціями одиноких дітей. Вони живуть

своїм життям, їх об'єднує відчай, зневіра, агресія, образа. Маленькі громадяни нашої країни опинилися на вулиці у період формування світогляду, життєвих орієнтацій, соціальних навичок та цінностей. На жаль, кількість дітей, яких можна віднести до категорії «дітей вулиці» досить велика, і вона не зменшується.

Якщо наприкінці 80-х років ХХ ст. на обліку в правоохоронних органах перебувало близько 7 тис. неповнолітніх, то з 90-х років їхня кількість зросла в десятки разів.

Сучасна статистика невтішна. За оперативними даними МВС України лише у 2008 році до органів внутрішніх справ доставлено 67273 дитини, зокрема за вчинення злочинів 13194 особи, за вчинення адміністративних правопорушень 24416 осіб. З цього числа бездоглядних було 14499 осіб, з них 6301 дівчат.

Вражаючими є цифри доставлених за віком: до 6 років – 609 дітей, від 6 до 11 років – 2694 дитини, від 10 до 14-ти років - 11170 дітей, від 14 до 16 років – 22 173 дитини.

Як бачимо, найбільш «протестуючий» – підлітковий вік. Для більшості з підлітків втеча з дому – це цілеспрямований, заздалегідь обдуманий вчинок, і лише для небагатьох причиною був короткочасний конфлікт, образа, когось підмовили друзі, а дехто взагалі не може зрозуміти, чому втікав.

Виявляється, втікачі – це активна, а не пасивна частина дітей і підлітків, це ті, хто здатні на вчинок, це ті, хто зараз потрібен суспільству, та суспільство не намагається їх зрозуміти і зробити своїми спільниками. Діти не усвідомлюють небезпеку вулиці, у них ще немає соціального досвіду.

Вулиця досить підступна. Офіційна статистика фіксує про кількість злочинів щодо виявлення фактів експлуатації дітей, втягнення їх у злочинну діяльність, схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних речовин, проституцію, злісне невиконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, кримінальні справи по яких порушуються за статтями КК України.

Лише на обліку у підрозділах кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ України перебуває понад 30 тис. дітей, з яких понад 5 тис. – у віці 11-14 років та понад 24 тис. – у віці 14-18 років, учнів шкіл – більше 16 тис, профтехучилищ – понад 4 тис. З перерахованих вище категорій майже 3 тис. становлять дівчата.

Вражаючим є число тих, хто не працює і не навчається – близько 6,5 тисяч.

Показовим є те, що майже 1,5 тис. втікають зі шкілітернатів та дитячих будинків і притулків [4].

Отже, аналіз різних наукових джерел дає нам підстави стверджувати, що діти вулиці – це неповнолітні втікачі з власних домівок, для яких вулиця стала постійним місцем перебування.

Серед дітей вулиці виділяються чотири основні категорії:

- ті, хто не має батьків узагалі;
- ті, чиї батьки живі, однак діти цілком утратили з ними зв'язок;
- ті, хто чергує життя на вулиці з життям у родині;
- ті, що ночують удома, але весь день проводять на вулиці без догляду «позитивних» старших [8].

До дітей вулиці в Україні також відносяться такі категорії: безпритульні діти – діти, які не мають постійного місця перебування через те, що втратили близьких, або коли їх вигнали з дому; бездоглядні діти – це діти, які мають де жити, але через бездоглядність близьких вони змушені тікати з дому; діти-утікачі з виховних установ – діти, що зазнали психологічного та інших насильств у закладах інтернатного типу; діти-втікачі із зовні благополучних сімей – це ті підлітки і діти, що мають високий рівень конфліктності і віддаленості у психологічному розвитку, діти, що за своїми психологічними ознаками схильні перебувати на вулиці (позбавлені батьківського піклування) [29].

В Україні сьогодні ще не існує точного визначення цієї категорії, тому діти вулиці розглядаються як неструктурований об'єкт і до нього

належать діти, які залишилися без батьківської опіки і визначеного місця проживання.

Починаючи з 1997 року в Україні проводиться ряд досліджень з характеристики «дітей вулиці», з'ясування їхнього стилю життя і потреб. Аналіз цих досліджень дає змогу стверджувати:

- більшість дітей вулиці – це діти підліткового віку, з них хлопчиків більше на вулиці, ніж дівчаток на даний час, а в 1997 році було навпаки;
- ці діти часто проживають без батьків або тільки з матір'ю чи батьком;
- серед батьків таких дітей часто зустрічаються освічені особи, які мають постійну роботу;
- значна частина дітей має проблеми з батьками;
- діти вулиці – це також ті, які мають низьке матеріальне становище;
- «діти вулиці» часто зазнають насилля з боку ровесників;
- значна частина таких дітей часто заробляє сама собі на життя, займаючись злочинством, жебракуванням;
- діти часто голодують;
- діти вулиці вживають алкоголь, палять, нюхають клей і вживають наркотики [29].

У ході теоретичного дослідження нами також з'ясовано, що основні психофізичні характеристики дітей, які формуються в умовах вулиці, визначаються раннім залученням дитини до виживання. Більшість безпритульних дітей втратили сімейні зв'язки: були покинуті батьками, або самі їх покинули.

Важливо звернути увагу на те, чому ці діти не відвідують, або нерегулярно відвідують школу. Згідно з даними опитування кожна третя дитина не має бажання відвідувати школу, тому, що їй там не цікаво, в 30% – немає грошей на шкільні приладдя, в 22% – дома немає умов для навчання, у 18% – діти змушені заробляти на життя самостійно, в 4% – немає документів [23].

Аналіз багаторічного досвіду роботи з дітьми, що формуються вулицею,

свідчить, що більшість таких дітей з раннього дитинства відчуває жорстоке ставлення до себе. Це не може не позначитися на фізичному і психічному стані дитини.

Насамперед зупинимось на характеристиці психологічних і особистісних якостей «дитини вулиці» та визначимо причини, через які дитина опинилась на вулиці. Вчені відзначають, що у значної частини дітей, які виховуються у умовах відсутності батьківської опіки розвиваються такі типи поведінки: пригнічений стан характеризується – пасивністю, апатією; соціальна провокація характеризується контрастними емоційними реакціями; гіперактивний тип характеризується легкістю входження в контакти, виражений демонстраційною поведінкою з вираженими інтересами до оточуючих, що сприймається дітьми як гра; добре пристосовані діти, цей тип характеризується компенсаторною поведінкою, що розвивається, коли не можна задовольнити певні потреби дитини [10].

Основні причини, що загострюють проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності, а також шляхи їх усунення зазначені в Указі Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» від 11 липня 2005 р. № 1086 Урядом України приймалося декілька державних програм подолання дитячої бездоглядності і безпритульності, метою яких є соціальноправовий захист дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та застосування ефективних форм їх соціальної підтримки. Ключова роль у цьому надається державним інституціям. Остання з них – Державна програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 р.

Причинами дитячої і підліткової бездоглядності в Україні є соціально-економічна та політична нестабільність у країні; відсутність скоординованих дій міністерств, відомств, установ та організацій, що відповідають за стан роботи з молоддю; негативний вплив соціального середовища на особистість дитини; недоліки в організації навчально-виховної діяльності в загальноосвітніх закладах, педагогічна занедбаність окремих підлітків;

зниження виховної функції сім'ї, незадовільне матеріальне становище більшості родин; відхилення у фізичному та психічному розвитку дітей і підлітків тощо.

Життєстійкість неповнолітніх знижується внаслідок збіднення їхнього духовного світу та через підвищену збудженість, невміння контролювати себе, акцентуації характеру, недостатню впевненість у собі, слабку інтелектуальну сферу, надто підвищену або занижену комунікативність, нездатність протистояти негативним впливам ЗМІ і кримінальної субкультури.

Обстеження дітей, які виховуються поза сім'єю свідчить не про відхилення у розвитку, а про формування примусово інших механізмів його функціонування. Діти вулиці виявляють слабку здатність розвивати свої соціальні ролі, зважаючи на свої можливості встановлювати дружні стосунки [10].

У бездоглядних дітей і підлітків погіршується фізичне та психічне здоров'я (інфекційні захворювання, неврози, знижений інтелект та інші патології розвитку організму). Існує прямий зв'язок між захворюваннями і негативними проявами у поведінці школярів та можливостями опанувати навчальний матеріал. На стан здоров'я бездоглядних дітей негативно впливає вживання ними психоактивних речовин – тютюну, алкоголю, інших наркотиків, а також статеві розпусти (Україна посідає провідне місце в Європі за темпами поширення наркоманії і ВІЛ/СНІДу і третє місце у світі за вступом у ранні статеві стосунки 15-річних дітей).

Внаслідок некерованого середовища «дітей вулиці» інституціоналізується девіантна поведінка підлітків, аморальність сприймається як даність, а вміння обійти закон цінується більше, аніж його дотримання. Кримінальна субкультура щораз більше заповнює світ дитинства. Соціальні психологи відзначають наявність у поведінці підлітків елементів, характерних для соціально-психологічного типу засуджених. Таким чином, проблема дитячої бездоглядності посилюється через інтолерантність – агресію, жорстоке поводження з іншими.

Досвід показує, що травмуючим фактором є втрата батьків, позбавлення опіки близьких, розміщення в інтернати-притулки. В таких ситуаціях потрібно дотримуватися таких етапів:

1. Вилучити дитину з несприятливих умов життя.
2. Провести діагностику стану дитини.
3. Відновити соціальні зв'язки дитини в сім'ї, школі [42].

Кажучи про дітей, які перебувають на вулиці, ми повинні пам'ятати, що більшість з них виховуються в несприятливих умовах (наприклад, батьки алкоголіки чи щось інше). Для них характерні всі, або деяка частина особливих характеристик особистості. Це важливо розуміти, щоб у процесі роботи бачити у складній поведінці дитини не навмисну неслухняність, а внутрішню неготовність дотримуватись деяких норм [31].

Якщо вивчити досвід інших країн, то можна сказати, що дитяча безпритульність включає в себе не тільки дітей, які не мають де жити, а й дітей, які мають житло, але вулиця є для них другою домівкою. Наприклад, у Великобританії дітей вулиці називають до 18 років – це юні втікачі, а після 18 років – бездомні [14].

Таким чином, можна сказати про те, що в багатьох країнах існує соціальна проблема дитячої життєдіяльності в умовах вулиці. Причому, зауважимо, що у всіх країнах ця проблема є серйозною і потребує негайного комплексного вирішення.

Аналіз ситуації дитячої бездомності було здійснено фахівцями Українського інституту соціальних досліджень в 2005-2008 роках, які детально окреслили причини виходу дитини на вулицю. Це, насамперед:

1. Погіршення матеріального становища значної частини населення.
2. Збільшення незайнятих дітей і підлітків.
3. Економічна експлуатація дорослими дитини (залучення дітей до крадіжок, шахрайства тощо).
4. Послабленням відповідальності батьків за утримання і виховання дітей.

5. Загострення розбіжностей і конфліктів між батьками і дітьми.

6. Ослаблення роботи щодо організації дозвілля дітей за місцем їх проживання і навчання.

7. Негативні тенденції у засобах масової інформації.

На думку експертів сьогодні у ЗМІ створено образ молодого людини, яка не докладаючи зусиль, може досягти в житті всього, чого захоче. Навіть про долю вуличної дитини фільми закінчуються щасливо. Цей стиль (легкість життя) привертає увагу підлітків і вони виходять на вулицю в пошуках нових вражень, як в кіно [53].

Наявність цих факторів пояснюється працівниками внутрішніх справ, працівниками кримінальної міліції у справах неповнолітніх посиленням контролю з боку дорослих, які експлуатують дітей і отримують свої доходи [5].

Проте, на нашу думку, поява дітей на вулиці має соціально економічні корені.

Актуальним у контексті дослідження є аналіз запропонованої дослідниками М. Єрохіним і М. Коротковим моделі «Вертушки».

Суть моделі полягає в тому, що процес входження особистості в кризову ситуацію розбивається на п'ять етапів: від стадії байдужості – до протилежної стадії, коли людина має ваду і навіть не усвідомлює, що з нею слід боротися.

Модель «Вертушка» або «двері, що крутяться» називається так тому, що перейти з одного положення до іншого неможливо.

Автори моделі виділяють такі фази:

- стадія байдужості;
- стадія роздумів;
- стадія підготовки;
- стадія дій;
- стадія підтримки дій.

1. Стадія байдужості – дитина навіть не розглядає причини виходу на

вулицю.

2. Стадія роздумів – дитина задумується над тим, щоб залишити дім і сім'ю.

3. Підготовча стадія – дитина має намір вийти на вулицю.

4. Стадія дії – дитина йде на вулицю.

5. Стадія підтримки дії – перебуває на вулиці.

Автори виділяють також фази, коли дитина хоче повернутися з вулиці додому:

1А – стадія невизначеності;

2А – стадія роздумів;

3А – підготовча;

4А – стадія дій;

5А – соціальний супровід.

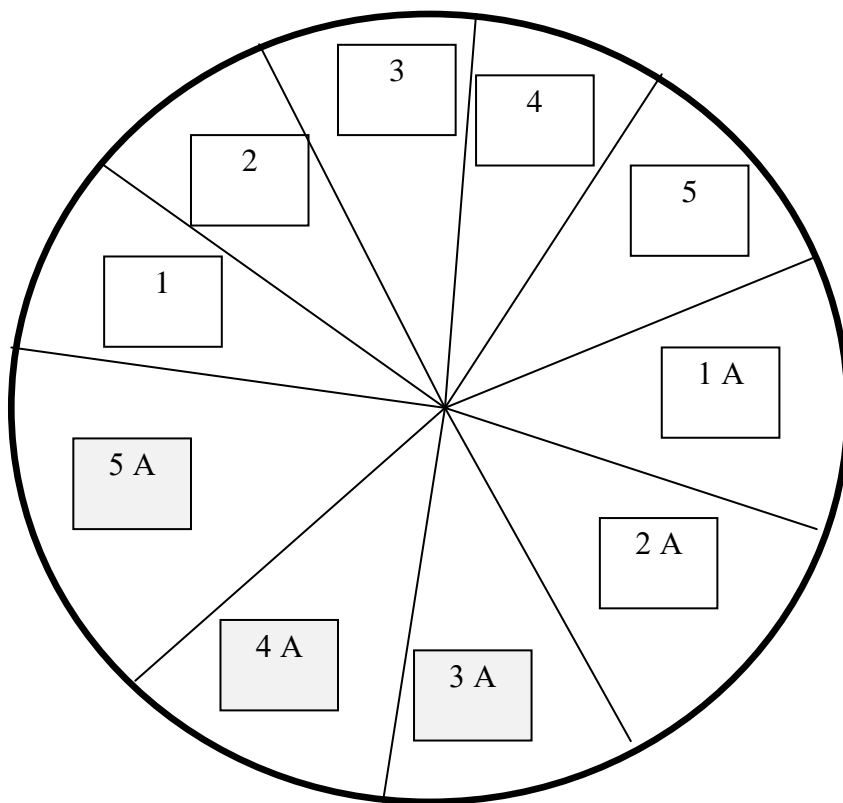

Рисунок 1.1. – Модель «Вертушка»

1. Стадія байдужості – коли дитина не думає про те, щоб повернутися додому.

2. Стадія роздумів – дитина роздумує повернутися їй чи ні.
3. Підготовча стадія – робить спроби повернення, приймає рішення повертатися чи ні.
4. Стадія дії – робить спроби повернення.
5. Стадія підтримки дії – дитина, яка повернулася з вулиці, назад не повертається.

Спеціалісти притулків відзначають, що з дітьми стадії 4, 5, 1А, 2А працювати дуже важко [30].

У процесі написання дипломної роботи ми також виділили ще ряд причин, зумовлених зубожінням сімей, що призводять до погіршення статусу дітей, а іноді до позбавлення батьківської турботи: безробіття батьків, відсутність постійного місця роботи батьків, відсутність постійного житла, розлучення батьків з найбільш помітних тенденцій. Після розлучення дитина залишається з матір'ю, яка не завжди здатна забезпечити догляд за нею [36].

Є також такі страшні причини, коли батьки заставляють дитину жебракувати. Як свідчить статистика, з'явилося багато таких сімей, в яких батьки заставляють дитину іти жебракувати і навіть продають дітей злочинним формуванням для участі в кримінальній діяльності: жебракування; кримінал; проституція.

Однією з причин виникнення явища «дітей вулиці» є також злочинні дії батьків, внаслідок яких вони потрапляють у місця позбавлення волі, позбавляють дітей батьківського догляду і в результаті діти потрапляють у державні заклади [39].

Діти також дуже часто потрапляють на вулицю через конфлікти з друзями ті іншими людьми, через проблеми, які в них виникли і щоб втекти від них, діти ідуть на вулицю [46].

Ще однією причиною виникнення цього ганебного явища є бездумне, безконтрольне проведення дитиною вільного часу. Зрозуміло, що вільний час потрібний кожній людині, але потрібно вміти правильно ним розпоряджатися,

щоб він не призвів дитину до бездіяльності, негативних явищ. Адже часто, щоб згаяти вільний час, людина вдається до непристойних і згубних вчинків: авантюр, правопорушень. Або знаходить таких же, що байдикують, «друзів», і тоді ця «співдружність» може заподіяти лиха і собі, і оточуючим людям [58].

Добре, коли дитина має багато друзів. Але бувають у наш час друзі, які негативно впливають на дитину, можуть привчити її курити, вживати алкоголь, займатися грабіжництвом і навіть бродяжництвом. Адже головною особливістю підліткового віку є потреба у спілкуванні з однолітками. Бажання самовизначитись, самоствердитись, властиве підлітковому віку, часто стає мотивом зайняти достойне, задовольняюче підлітка, місце серед ровесників, заслужити їх повагу та схвалення, що часто визначає поведінку дитини.

З огляду на це, важливим завданням як педагогів, так і батьків, є максимальне задоволення потреби дитини в спілкуванні. Спілкування з однолітками уявляється понадцінним саме в підлітковому віці, оскільки в цей період така форма взаємних стосунків є свого роду моделлю майбутніх дорослих стосунків. Взаємодіючи з однолітками, підлітки глибше пізнають себе, порівнюють себе з іншими дітьми, отримують один від одного інформацію, яку вони не змогли отримати від дорослих [3].

Враховуючи велику значущість спілкування в юному віці, можна впевнено вести мову про те, що вибір підлітком життєвого шляху багато в чому залежить від того, в яку групу він потрапляє. Інколи буває, що тільки місце проживання та навчання штовхає підлітка в коло впливу асоціального угруповання. Із-за інтелектуальної та соціальної незрілості він швидко уступає психологічному впливу її лідера, починає у всьому наслідувати звичаї та норми поведінки, прийняті тут, тільки тому, що «всі так роблять». Чим менше індивідуалізована свідомість підлітка, чим слабкіший його зв'язок з батьками і чим яскравіше виражена реакція емансипації, тим більше вірогідності, що таке асоціальне угруповання стане для нього референтним, тобто найбільш

значущим, таким, що скеровує всю його поведінку [35].

Досліджуючи проблему причин виникнення явища «дітей вулиці», ми стверджуємо, що найбільш сприятливими для розвитку особистості є демократично побудовані групи, де наявна невелика кількість членів, немає чітко визначеного постійного лідера, жорсткої структури, де всі питання вирішуються колегіально, а стосунки засновані на взаєморозумінні, взаємодопомозі, рівних правах, спільних інтересах та соціально схвалюваній діяльності.

Така невелика група дітей і підлітків звичайно не протиставляє себе дорослим. Навпаки, підлітки нерідко активно співпрацюють з кимось з дорослих (батьків, вчителів) на основі спільних інтересів [24].

Доброзичливі стосунки у групі, поєднання різних людей (з різними характерами, стилями мислення) значно підсилює інтелектуальні можливості групи загалом порівняно з можливостями кожного учасника. Недаремно кажуть: «Одна голова – добре, а дві – краще».

Але є групи, побудовані на інших принципах, у них міжособистісні взаємини будуються інакше. Це – асоціальні угруповання. Асоціально спрямовані угруповання, незважаючи на те, що в них входять підлітки і юнаки, мають ознаки дитячих угруповань. Вони виникають там, де діти опиняються за волею обставин, тобто стихійно (двір, вулиця). У них відсутня організація продуктивної діяльності, яка замінюється безцільним гаянням часу або ігровою активністю. Особистість пригнічується груповими нормами поведінки, які стають обов'язковими для новачка. Спілкування між членами групи не вибіркове, а знеособлене, оскільки вони не мають індивідуальних інтересів, поглядів, світогляду. Тут не буває вибіркового емоційного зосередження на одному з ровесників. Все підміняється одноманітними спрощеними стосунками, які виникають не за особистісним вибором, а за місцем угруповання [17].

Зазначені особливості асоціальних угруповань приваблюють туди саме тих дітей і підлітків, які ще не досягли особистісної зрілості та відчувають себе

комфортно лише в такій групі: зі своїми специфічними моральними цінностями і нормами поведінки, над якими не прийнято замислюватися, – їм потрібно просто підкорюватися; з жорсткою ієрархією стосунків; з необхідністю ідентифікації себе зі всіма членами групи, що дає почуття захищеності; з притаманними таким групам засобами розваг: паління, вживання алкоголю й наркотиків, хуліганство.

Спеціальні дослідження, проведені в таких групах, показали, що вони складаються з дітей і підлітків, які мають більш низький, у порівнянні з віковою нормою, рівень психічного розвитку; примітивні інтереси та потреби і, найголовніше, часто потерпає стан емоційного дискомфорту [28].

Відокремленість асоціального угруповання від інших дитячих і підліткових об'єднань, прагнення до повної автономії, протиставлення себе світу дорослих дає підліткам, що входять до неї, відчуття своєї дорослості, незалежності, задовольняє потребу в самоствердженні. Ця ж потреба, ймовірно, стимулює агресивність членів групи, їх некритичність до своїх дій, бажання шляхом насилля стати «господарями» своєї території, «тримати в остраху весь район» тощо.

Асоціальна група організована за принципом підпорядкування з чітко визначеною роллю кожного підлітка, що перебуває на тому чи іншому ступені ієрархії. Те, що має право робити лідер або його наближені, не має права навіть спробувати «шістка» – найзневажуваний підліток, що знаходиться на найнижчому ступені ієрархії. З іншого боку, група забезпечує захист усіх своїх членів від нападів представників інших аналогічних груп, жорстоко караючи образників (звідси, наприклад, бійка «стінка на стінку»). Як правило, такі угруповання мають свою територію (подвір'я, горище, вулиця, підвал, інколи навіть район міста), яка ревно оберігається від посягань інших груп, з якими вони найчастіше знаходяться в конфлікті.

Асоціальність подібних угруповань, яка не завжди проявляється в діях, завжди відображається в моральних цінностях і нормах. Там лідирують або фізично сильні підлітки, або енергійні та інтелектуально розвинені, які

спираються на фізичну силу малоінтелектуального наближеного («дебільного ординарця»). Цінується наглість, жорстокість, агресивність. Характерна некритичність до думки лідера та його підручних, легка індукція емоцій, думок та станів, тобто, коли висловлена кимось (з тих, хто знаходиться на вищому ступені ієрархії) думка або висловлене почуття миттєво передається іншим членам групи, без переосмислення отриманої інформації. Основний стиль проведення часу такої групи – беззмістовна активність [38].

Природно, що асоціальне угруповання формується з так званих «важковиховуваних» підлітків і дітей, які не зуміли нормально адаптуватися у школі і сім'ї. Тут вони знаходять розуміння, емоційну підтримку, відчуття своєї значущості, що робить особливо привабливим (а може, і життєво необхідним) спілкування з такими ж «вигнаними з суспільства», як і вони.

Однак і цілком благополучні, на перший погляд, підлітки також можуть потрапити в цю групу, хоча і через інші причини: у відповідь на жорстку регламентацію їх поведінки батьками; з метою отримання інформації, яка звичайно приховується від них дорослими; в силу інерції (коли підліток приходить у групу слідом за однокласником-«вигнанцем», оскільки товаришує з ним з дитячого садка); внаслідок відсутності інших, більш прийнятних для нього форм дозвілля та середовища спілкування тощо. Як буде надалі складатися доля підлітка, наскільки сильним буде вплив на нього асоціального угруповання, залежить від багатьох факторів, але перш за все – від особистості самого підлітка та від особливостей його психічного розвитку [7].

Уміння правильно оцінити тип групи, свою потребу у спілкуванні з цими людьми, своє місце у групі – важлива риса дорослості, до якої так прагнуть діти і підлітки.

Отже, проблема дитячої бездоглядності потребує комплексного вирішення [3]. Оперативне реагування на кожний факт виявлення дитини, що залишилася без догляду і притулку, так само як і втручання органів влади у долю маленького громадянина, повинно бути очевидним і дієвим.

Впровадження нових механізмів реагування надасть можливість широко залучати громадянське суспільство для допомоги бездоглядним дітям, виховання активної життєвої позиції громадян, котрим не байдуже, якими виростуть діти, що не зі своєї волі опинились на вулиці і стали непотрібні власним батькам.

1.2 Соціально-правові і педагогічні основи організації роботи з «дітьми вулиці»

Згідно з Конституцією України «утримання і виховання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, покладається на державу» (стаття 52). В свою чергу в статті 20 зазначається, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення, або яка в її власних якнайкращих інтересах не може займатися в такому оточенні, має право на особистий захист і допомогу, що надається державою.

Надання допомоги дітям, які залишилися з різних причин без батьківської опіки є надзвичайно важливим напрямком соціальної політики держави. Оскільки Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, то вона взяла на себе низку зобов'язань по забезпеченню і захисту дітей, які залишилися без батьківської опіки.

Професійна діяльність соціального працівника/педагога базується на певних документах, законах, актах, указах. Міжнародна декларація по забезпеченню виживання, захисту і розвитку дітей проголошує пріоритетність проблем дитини у суспільстві. Таке рішення було прийняте 30 вересня 1990 року в м. Нью-Йорку керівниками 190 держав. І ця декларація зобов'язує полегшити скрутний стан дітей, які проживають у важких умовах [31].

Конвенція ООН про права дитини визначає пріоритет інтересів дитини у суспільстві, наголошує на недоступності дискримінації дитини за будь-якими

ознаками та необхідності виявлення державою особливої турботи про соціально-депресованих дітей: інвалідів, біженців, сиріт [36].

Збільшення кількості дітей, які виховуються поза сім'єю, загострення проблем соціального сирітства вимагають прийняття нагальних рішень щодо створення умов для навчання і виховання, соціального захисту та материнського забезпечення. З цією метою розроблені «Заходи щодо поліпшення становища дітей», які затверджені Указом Президента України від 17 жовтня 1997 року №1153. Основною метою реалізації заходів зазначено поліпшення становища дітей, позбавлених батьківської опіки [1].

На подолання негативних явищ у дитячому середовищі, попередження дитячої бездоглядності спрямований Указ Президента України від 18 березня 1998 року «Про затвердження Комплексних заходів щодо профілактики бездоглядності та правопорушень серед дітей».

На розв'язання таких проблем затверджена Державна програма запобігання дитячій бездоглядності на 2003-2005 роки, затверджена 21 лютого 2003 року №154 (2003) [19]. У програмі визначено, що робота, яка проводиться в регіонах є малоефективною. Кожного року в Україні збільшується кількість дітей на вулиці і через малоефективний контроль з боку суспільства за вихованням та утриманням дітей у неблагополучних сім'ях виникає ситуація, коли все більше таких дітей не отримують соціального захисту і стають «дітьми вулиці».

Одним з аспектів розгляду парламентських слухань, що відбулися 22 грудня 2008 року також було обговорення проблеми, що стосується безпритульних дітей в Україні і шляхи подолання цієї проблеми.

З ухваленням у лютому 2007 року поправок до Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», не змінився порядок направлення неповнолітніх до шкіл соціальної реабілітації. Тож проблема є критичною.

В Україні діють загальноосвітні школи соціальної реабілітації. У них

створена відповідна матеріально-технічна база, здійснюється широкий спектр різноманітних заходів – діагностування інтелектуального, психічного, духовного і соціального розвитку, вирівнюється занедбаний освітній рівень вихованців, усе робиться для поліпшення їхнього здоров'я. Між тим через недосконалість зазначеного Закону школи соціальної реабілітації заповнені всього на 15-20%. Такі школи могли б з успіхом відвідувати учні, які мають проблеми в школі чи сім'ї, запущені в навчанні, стоять на обліку у службах у справах дітей. Свій кризовий період такі діти могли б пережити безболісно, без негативних для себе наслідків і без негативного впливу «вулиці».

У лютому 2009 року в АПН України відбувся круглий стіл «Феномен дитячої бездоглядності: проблема сьогодення» з участю представників різних відомств, установ, громадських організацій, які переймаються проблемами дитинства.

За матеріалами обговорення проблеми було зазначено, що в Україні не створено системи соціальних норм і механізмів, які регулюють суспільні відносини. Через соціальну нестабільність, що виявляється у дефіциті позитивних впливів на дитину виховних інституцій – сім'ї, школи, сфери дозвілля, ЗМІ тощо, українські діти потерпають від психологічних наслідків трансформації суспільства, його десоціалізаційних впливів, стаючи самі дестабілізаційним фактором. Життя на межі закону і злочину, здоров'я і хвороби, залежності і смерті стало для багатьох дітей та підлітків джерелом маргінальних цінностей і моделей поведінки, їхнього асоціального досвіду.

З пропозицій учасників «круглого столу» [3] було рекомендовано здійснити такі заходи:

На організаційно-управлінському рівні:

- відновити діяльність комісій у справах неповнолітніх по усій вертикалі державної влади до Кабінету Міністрів України включно, які перейматимуться проблемами дитячої бездоглядності та безпритульності, питаннями профілактики девіантної поведінки, соціальною реабілітацією дітей;
- направляти дітей з 11 років до шкіл соціальної реабілітації

Міністерства освіти і науки України також за рішенням комісій у справах дітей та за бажанням батьків;

- посилити координацію центральних органів державної влади, до повноважень яких належать питання захисту дітей;

- виробити пропозиції з удосконалення законодавства щодо профілактики дитячої бездоглядності;

- узгодити взаємодію різних відомств для розв'язання проблеми бездоглядності і розробити чіткі функціональні обов'язки кожної установи з метою міжсекторального співробітництва;

- розробити технології управлінського міжсекторального менеджменту з профілактики дитячої бездоглядності та організації підготовки фахівців;

- підвищити поінформованість громадськості про сучасні тенденції у сфері профілактики дитячої бездоглядності, зокрема серед фахівців секторів-партнерів системи освіти та батьківської громадськості;

- зміцнити міжсекторальне партнерство державної влади, наукових установ, загальноосвітніх та позашкільних закладів освіти, громадськості та громадських організацій для запобігання дитячій бездоглядності;

- здійснювати міжвідомчий супровід дітей з девіантною поведінкою;

- створити систему підтримки авторських проєктів реалізації освітніх програм профілактики дитячої бездоглядності.

На науково-методичному рівні:

- підтримувати, поширювати й впроваджувати передовий вітчизняний та світовий досвід профілактики дитячої бездоглядності;

- активізувати роботу психологічних центрів для виявлення дітей з ризиком десоціалізації ще на стадії початкової школи з метою надання їм своєчасної допомоги;

- ініціювати соціально-психологічними службами шкіл питання з осучаснення психологічної і педагогічної просвіти батьків для підвищення виховної функції сім'ї;

- сприяти співробітництву загальноосвітніх навчальних закладів,

позашкільних закладів з громадськими організаціями та створювати умови для ефективної профілактики дитячої бездоглядності;

- здійснити науково-методичне забезпечення підготовки спеціалістів для роботи у сфері дитячої бездоглядності та профілактики правопорушень і злочинності серед неповнолітніх через залучення вищих навчальних закладів усіх видів та рівнів акредитації та закладів системи післядипломної освіти;

- створювати позитивний мікроклімат у школі через забезпечення діалогічності як психосоціального механізму переходу на новий рівень взаємодії учнів і вчителів;

- впроваджувати у системі освіти нові підходи до навчально-виховної діяльності і дітей, завдяки яким у них формуватиметься моральна культура та утверджуватиметься почуття власної гідності.

На рівні Кабінету Міністрів України рекомендується, в першу чергу, удосконалити механізм державного управління і контролю за виконанням положень ООН. Реалізація контролю за становищем дітей в Україні можлива за умови визначення центрального органу виконавчої влади. Відповідно до ч. 2 Ст. 170 Сімейного кодексу України у виняткових випадках при безпосередній загрозі для життя та здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право прийняти рішення про термінове вилучення дитини в батьків та позбавлення їх батьківських прав. У цьому випадку прокурора повинні терміново повідомити і в семиденний строк звернутися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав обох або одного з батьків [33].

Згідно з чинним Сімейним кодексом України на органи опіки та піклування покладаються такі обов'язки:

- захист прав сім'ї (ст. 19);
- надання дозволу забрати дитину з пологового будинку бабі, діду у тому випадку, коли батьки відмовляються від неї (ст. 143);
- захист прав та інтересів дитини у разі її звернення (ст. 152);
- звернення з позовом до суду про позбавлення батьківських

прав (ст. 165);

- опікування дітей, батьки яких позбавленні батьківських прав (ст. 167);
- встановлення опіки над дитиною (ст. 128);
- нагляд за дотриманням прав усиновлених дітей, які проживають в Україні (ст. 235);
- контроль за умовами утримання, виховання, навчання дітей, над якими встановлено опіку, піклування (ст. 246).

Сімейний кодекс України не містить норм щодо представництва цього органу в місцевих органах виконавчої влади, не конкретизує структури, яка безпосередньо займається вирішенням питань захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування (Цивільний Кодекс, ст. 56) [20].

Оскільки на сьогодні не існує законодавчого визначення, що собою представляють «органи опіки та піклування» як орган виконавчої влади, вирішення питань захисту прав дітей на місцевому рівні здійснюється згідно Кодексу про шлюб та сім'ю (1969 року), який втратив чинність, а також Правилами опіки та піклування, затвердженими на рівні спільного наказу міністерств ще в 1971 році [1].

Міністерство охорони здоров'я України надає медичну допомогу «дітям вулиці» та іншим потребуючим.

Міністерство освіти і науки України розробило систему інформування про сім'ї потенційних усиновителів, опікунів та піклувальників. Крім того, міністерство постійно працює над механізмом повернення дітей шкільного віку у школу, які її покинули. Основна увага приділяється створенню «телефону довіри», на який можна безплатно подзвонити і викласти свої почуття і потреби [19].

Отже, в Україні «діти вулиці» є досить поширеним явищем і вирішення проблеми соціально-педагогічної роботи з такими дітьми аргументовано певними нормативно-правовими документами, однак потребує негайного її вирішення.

Якщо підходити до визначення поняття «безпритульність» з точки зору

соціального явища, то увага насамперед має акцентуватися на середовищі, на тих соціальних умовах, які формують це явище. Воно має включати в себе перелік обставин, характерних рис середовища, в яких дитина опинилась у такому стані та, у відповідності до цього, види бездоглядності мають визначатися залежно від наявності або відсутності в цьому середовищі тих чи інших конкретних обставин, умов.

Нами встановлено, що психофізичні особливості дитячого організму вимагають створення навколо дитини належних матеріальних і моральних умов існування та виховання. У таких умовах гармонійно виховуються повноцінна людина. А якщо сукупність їх частково або повністю відсутня, дитина потрапляє в стан безпритульності.

Таким чином, безпритульність – це соціальне явище, яке характеризується відсутністю у дитини сукупності сприятливих умов для фізичного, духовного та інтелектуального її розвитку. Ці умови постійно змінюються і залежать від того, наскільки гостро й повно ставиться проблема охорони дитинства в країні, а також від наявності реальних можливостей надання конкретної допомоги безпритульним дітям.

Якщо брати за основу поняття безпритульності як соціального явища, яке характеризує відсутність сукупності сприятливих умов, що оточують дитину, то відповідно класифікація видів бездоглядності має базуватися на аналізі цих умов. Отже, джерелом проблеми є особистість дитина, яка йде з дому, зі школи на вулицю, залишаючись без родини. А основними причинами виходу дітей на вулицю є проблеми в сім'ї, школі, з друзями. Тому й потрібно шукати ту основну причину, першооснову, через що дитина пішла з дому і тоді вже боротися з проблемою.

На основі аналізу різних наукових джерел ми дійшли висновку, що більш доцільно проводити профілактику цього явища. Правові засади попередження явища «дітей вулиці» є. Так, різні міністерства України видають різноманітні акти, що стосуються прав дітей, і безпосередньо через місцеві органи займаються захистом дітей. Дитина в будь-який момент може звернутися в

місцеві органи, особливо тоді, коли порушуються її права; коли в дитини проблеми і вона немає куди дітися (йдеться насамперед про орган опіки і піклування).

Отже, причини того, що діти залишаються без батьківської опіки і стають дітьми вулиці, мають різний характер. Проте наслідок є один – позбавлення дитини конституційного права на сімейне виховання і батьківську турботу. У першу чергу це відбувається в неблагополучних сім'ях та загострюється в умовах розпаду родини.

Для профілактики і подолання деструктивних впливів на дітей асоціального середовища необхідні кардинальні зміни в діяльності соціальних інститутів. Школа має перевагу перед іншими суб'єктами виховання завдяки масовості, тривалому терміну впливу на дитину, виховній програмі, заснованій на цінностях і традиціях навчального закладу, злагодженій діяльності педагогічного колективу, які, зазвичай, володіють сучасними виховними технологіями.

Таким чином, треба спроектувати і реалізувати таку виховну систему в навчальному закладі, в якому дитині було комфортно, створити такий превентивний простір, який би був дружній до дитини і запобігав негативним проявам у її поведінці. Це і перебування дітей у школі повного дня, повного року; організація цікавих форм роботи з підлітками-хлопчиками; створення умов для особистісно зорієнтованого гуманістичного виховання; створення для учнів превентивного виховного простору.

Соціальний педагог для дітей вулиці є своєрідною «швидкою допомогою». Йому потрібно встигнути першому підійти до дитини, зрозуміти її проблеми, відгукнутися на дитяче горе. Адже «доброзичливців», які прагнуть обдурити дитину, використати у своїх цілях – чимало. Соціальний педагог бере на себе відповідальність за її долю, підтримуючи у складних ситуаціях, намагаючись повернути до рідної сім'ї або ввести її в новий світ. Ним спочатку може стати притулок, орієнтований на те, щоб повернути дитину до сім'ї (рідної, опікунської, прийомної), згодом – спеціальні центри, де працюють

кваліфіковані фахівці, які здатні надати допомогу. Робота у таких центрах будується на індивідуальних потребах і зорієнтована на надання психологічної, соціальної і матеріальної допомоги, навчання дітей навичкам, що допоможуть уникнути хвороб, насильства, вчасно піти з вулиці.

Соціально-педагогічна робота з «дітьми вулиці» може реалізуватися через п'ять основних напрямів [3]:

1. Профілактичний. Дитина перебуває на стадіях «роздумів і підготовки», тобто розглядає втечу на вулицю як можливу перспективу. На цій стадії необхідна соціально-профілактична робота з дітьми та підлітками для вирішення конфліктів із батьками і вчителями; залучення дітей до клубів за інтересами, дитячих та молодіжних громадських організацій, різних спортивних секцій, зацікавивши їх книгою, розкрити перед ними багатий світ бібліотеки. Завдання етапу – відволікти увагу дитини від вулиці. Тобто потрібно створити умови, щоб дитина перестала розглядати втечу на вулицю як варіант, досить часто єдиний, вирішення своїх життєвих проблем.

2. Допомога у поверненні дитини з вулиці відповідає стадіям «дії і післядії». Тобто дитина вже перебуває на вулиці, а соціальний педагог має вживати дії, спрямовані на пробудження у дитини бажання залишити її. Метою у цій ситуації є повернення дітей із вулиці додому. Результат досягається шляхом виявлення та вирішення їхніх проблем, пов'язаних найчастіше з сім'ями, особливо кризовими, школою, ровесниками.

3. Подолання невизначеності. Цей напрям реалізується у ситуації, коли дитина перебуває на стадії індивідуального стану, тобто живе на вулиці і не розглядає варіантів зміни свого способу життя. У такій ситуації метою роботи є подолання байдужості дитини до власної долі, пробудження бажання мати затишок, можливість спілкуватися з близькими чи рідними людьми, просто змінити обстановку тощо. Ця робота має спонукати дитину задуматися про своє майбутнє. Досвід спілкування з «дітьми вулиці» показує, що вони не думають, а найчастіше бояться думати про своє майбутнє, оскільки не бачать виходу із сформованої ситуації. Пробудження у дитини бажання змінити своє життя

ґрунтується, насамперед, на реальній можливості зробити це. Нею може бути наявність місця (центру), де дитині нададуть притулок, зрозуміють і допоможуть; це може бути варіант самостійного життя – працевлаштування, одержання житла тощо. Рідше – повернення до сім'ї. Як правило, до цього часу сімейні взаємини остаточно зруйновані.

4. Закріплення за соціальним інститутом. Цей напрям реалізується на стадіях роздумів і підготовки, коли вдалося розбудити інтерес дитини до зміни способу життя. При цьому активізується її спілкування із соціальними педагогами. Діти звертаються за допомогою до соціально-психологічних реабілітаційних центрів, соціальних служб для молоді тощо. Метою діяльності соціального педагога на цьому етапі є допомога їм у поверненні до нормального життя.

5. Соціальний супровід. Це своєрідний фініш: дитина повертається до рідної сім'ї або до сім'ї родичів, до інтернатної установи і починає самостійне життя. Цей період вимагає особливої уваги соціального педагога, який здійснює соціальний супровід дитини або сім'ї, до якої вона повернулася.

Всю роботу, що реалізує соціальний педагог із «дітьми вулиці», розділяють на три великих етапи [1]:

1. Профілактика можливої втечі дітей на вулицю.
2. Створення соціальних, психолого-педагогічних умов для повернення дитини з вулиці.
3. Сприяння закріпленню дитини за соціальним інститутом (сім'єю, прийомною сім'єю, загальноосвітніми установами інтернатного типу тощо).

Важливим напрямом роботи щодо запобігання появи «дітей вулиці» і соціально незахищених й є робота з кризовими сім'ями. Ним передбачається:

– робота з важковиховуваними дітьми і підлітками, тобто діагностика сімейної і шкільної ситуації, виявлення первинного соціального оточення дитини, обов'язковий аналіз її медико-соціального й інтелектуально-психологічного статусу;

– робота з родинами алкоголіків. З'ясовуються причини зловживання

спиртними напоями і обставини, що їх супроводжують. Після цього розробляється план роботи з такими сім'ями, їхнім соціальним оточенням: лікувальні заходи, консультації, психотерапія, психокорекція, іноді соціально-трудова реабілітація;

– робота з конфліктуючою сім'єю. Вона може проводитися тільки після заяви одного з членів сім'ї або виявлення стресового стану у дитини. Робота з такою родиною починається з детального вивчення існуючих у ній проблем.

Робота з такими сім'ями проводиться шляхом індивідуальних бесід, групової психотерапії, ігрової терапії, зокрема терапії «скульптурна група», «сімейна угода» тощо.

Особливим об'єктом впливу соціального педагога є дитина у кризовій сім'ї. На роботу з нею спрямовані такі функції: освітня, психологічна, посередницька.

Освітня функція передбачає проведення широкої просвітницької роботи з батьками, допомогу у вихованні, створення умов для активного змістовного життя.

Психологічна – соціально-психологічну підтримку (разом з батьками) та корекцію.

Посередницька спрямована на допомогу в організації дозвілля сім'ї; координацію діяльності різних відомств у вирішенні проблем конкретної сім'ї; інформування родини з питань соціального захисту.

Окрім набутого досвіду, соціальному педагогу у розв'язанні цих проблем допомагає й спеціальна література, зосереджена, насамперед, у бібліотеках педагогічного спрямування. Та й самі бібліотеки доцільно залучати до цієї роботи: їхні співробітники можуть надати допомогу в організації ряду цікавих і змістовних заходів, покликаних відволікти увагу важких дітей та підлітків від вулиці.

Спеціаліст, працюючи з кризовими сім'ями, надає так звану «допомогу для самопомоги», основною метою якої є виявлення ресурсів для подолання кризисності в середині сім'ї, розвиток в її членів навичок позитивного, творчої

поведінки. Відповідальність за успішність реалізації послуг і застосування навичок позитивної поведінки несе сама сім'я, оскільки тільки від неї залежить успішність надання допомоги.

Головними принципами такої соціально-педагогічної роботи із сім'єю є:

- індивідуальний підхід;
- зосередження уваги на клієнті й орієнтація на розвиток наявних резервів;
- готовність сім'ї приймати допомогу соціальних працівників, педагогів, лікарів;
- системний підхід до вирішення проблем сім'ї.

Співробітництво із сім'єю у рамках соціально-педагогічної допомоги можна розділити на п'ять фаз, що переходять одна в одну і залежно від особливостей родини вимагають різної тривалості часу.

1. Фаза встановлення контакту і знайомства. Тут важливим моментом є перша зустріч сім'ї з соціальним педагогом. У цей час з'ясовується, чи виправдались взаємні очікування, й визначається мета роботи, якою передбачено створення довірливих взаємин із сім'єю, що становить основу успішного співробітництва.

2. Фаза психосоціальної діагностики. На цьому етапі вивчаються проблеми сім'ї, ресурси їхнього вирішення у середині самої родини й у найближчому оточенні.

3. Фаза інтервенції. Вона є головною в наданні допомоги як усій сім'ї, так й окремим її членам. У ході роботи можуть коректуватися мета та методи, враховуючи обставини, що виникають.

4. Фаза згортання роботи. Необхідно підготувати сім'ю до завершення надання допомоги. Якщо сімейна система є досить стабільною, то можна поступово скорочувати обсяг допомоги.

5. Фаза додаткової опіки. У проблемних ситуаціях сім'я повинна мати можливість звернутися до соціальної служби і після завершення надання соціально-педагогічної допомоги. Крім того, її члени можуть у рамках

додаткової допомоги брати участь у проведенні групових заходів, в організації дозвілля і сімейних свят.

Головним напрямом діяльності спеціаліста, який працює з «дітьми на вулиці», є превентивна робота з ними. Консультації та підтримка дітей, підлітків, юнаків, які цього потребують, під час вуличної роботи стають більш інтенсивними і якісними, оскільки спеціаліст не тільки слухає про проблеми підопічних, а й сам бачить їхнє виявлення. Важливо, що вулична робота здійснюється на тій стадії, коли діти, підлітки ще не усвідомили своїх проблем або усвідомили, але соромляться до когось звернутися. Вулична соціальна робота уможливорює розв'язання проблеми на ранніх стадіях її існування.

Отже, в соціально-педагогічній роботі з «дітьми вулиці», потрібно використовувати різноманітні форми і методи, зокрема індивідуальну та групову форми, соціальний педагог має залучати до неї широку громадськість, шкільних педагогів, органи місцевого самоврядування, співробітників культурних установ. Соціальна робота з «дітьми вулиці» – проблема комплексна. То ж і вирішувати її потрібно, застосовуючи у комплексі усі наявні можливості.

1.3. Аналіз досвіду роботи з «дітьми вулиці»

Ми вже вище зазначали, що явище «дітей вулиці» є поширеним і має місце не лише в Україні. Так, в країнах Латинської Америки, зокрема Бразилії, Аргентині, є певна кількість дітей, які живуть на вулиці і вчиняють переважну кількість асоціальних вчинків.

У країнах Європи дитяча безпритульність включає в себе не лише дітей, що не мають постійного житла. Так, у Бельгії розрізняють три групи «дітей вулиці»:

- 1) діти вулиці протягом більшої частини дня;

2) діти, які жебракують, працюють на вулиці;

3) діти, котрі живуть вдома, але вулиця є середовищем їх постійного місця перебування.

У Швеції дітей, що не контактують з батьками, проводять більшість часу в тимчасових приміщеннях та на вулиці, називають «покинутими».

В Італії стосовно дитячої безпритульності вживається термін «неповнолітні групи ризику».

У Великобританії осіб вулиці залежно від віку називають:

1) «юні втікачі» – діти до 18 років, які пішли з дому чи виховної установи;

2) «молоді бездомні» – особи, що не мають роботи та постійного місця проживання;

3) «ті, що сплять на вулиці» – підлітки та молодь, що не мають постійного притулку, ночують під мостами та в різних місцях вуличних будівель.

У Греції, Туреччині, Угорщині, Хорватії «дітьми вулиці» називають переважно циганчат та дітей біженців [59].

Таким чином, з наведених прикладів можна зробити висновок про те, що в багатьох країнах існує соціальна проблема дітей, життєдіяльність яких у переважній більшості обумовлена умовами вулиці.

Важливе значення у загальній системі боротьби з безпритульністю відіграють соціальні служби і конкретно соціальний працівник.

У США, Німеччині, Франції, Італії при кожному учбовому закладі функціонує посада соціального працівника. Обов'язком соціальних працівників є допомога батькам і дітям, вони з'ясовують причини невідвідування дітьми навчальних занять, тому що часта відсутність на уроках може свідчити про те, що дитина зіштовхується з якими-небудь проблемами у родинному оточенні.

Заслуговує на увагу досвід Швеції. У 1984 р. у зв'язку з зростанням злочинності серед неповнолітніх Муніципалітет Стокгольма прийняв рішення

про створення і фінансування групи соціальної допомоги при відділі поліції Стокгольма у справах молоді. При Управлінні соціальними ресурсами Стокгольма була сформована спеціальна чергова молодіжна служба, що складається з двох груп, одна з яких здійснює оперативну роботу на вулицях у вечірній та нічний час і веде прийом відвідувачів з питань, що стосуються підлітків групи ризику (токсикоманія, наркоманія, злочинність, проституція). Інша працює безпосередньо в поліцейському управлінні Стокгольма, зокрема, її співробітники допомагають неповнолітнім жертвам злочинів зважитися на дачу показань у поліції і суді.

У Німеччині з 1991 року діє загальнонаціональний Закон про допомогу молоді. Відповідно до цього Закону допомога молоді повинна носити превентивний характер. Закон скасував систему виправного примусового виховання. Міністерствам у справах молоді доручалося засновувати служби допомоги дітям і підліткам таким чином, щоб вони були розташовані у місцях проживання дітей, які перебувають у кризовому положенні. У Законі також відзначалося, що усі види допомоги повинні здійснюватися тільки на добровільній основі, і при безпосередній участі дитини або підлітка в пошуку придатної для нього пропозиції, наприклад, місця проживання.

У Німеччині до виховних заходів, спрямованих на запобігання небезпеки для груп дітей і неповнолітніх підлітків, відносять як допомогу загального характеру, так і спеціальну допомогу, пов'язану із запобіганням небезпеки для окремої особистості. Метою соціально-педагогічної роботи в цьому випадку є не тільки запобігання різного роду негативних процесів серед вуличної молоді, але і прагнення всіма способами сприяти розвитку особистої відповідальності дітей і підлітків і їхні самовизначення через організацію клубної роботи.

Існують різні концепції соціальної роботи на вулицях міст Німеччини. Всі вони включають насамперед превентивні (профілактичні) міри:

– якомога раніше визначити виникнення запущеної (маргінальної) молоді, особливо вуличних груп дітей і підлітків через встановлення

«випадкових» контактів з ними в періоди їхніх зборів і проведення вільного часу;

- визначити потреби, проблеми вуличних груп молоді і форми надання їм відповідної допомоги, як індивідуальної, так і групової;
- вжити заходів для запобігання кількості груп, сприяти їхньому розпадові і напрямкові їх активності в менш агресивне русло;
- виявити особливо небезпечних підлітків у вуличних групах і спробувати втягнути їх у молодіжні групи, що знаходяться під соціально-педагогічною опікою соціальних працівників;
- знайти приміщення для вуличних груп молоді і проводити з ними екскурсії, різні форми організації дозвілля з метою прискорення процесу їхньої соціалізації або ресоціалізації;
- встановити контакти з наркоманами, направити їх у відповідний заклад.

Важливу роль у превентивних діях більшості країн відіграють приватні соціальні організації. Основною ланкою в цій структурі є соціальне агентство. Агентство звичайно укомплектовано професійними соціальними працівниками, представниками інших спеціальностей, технічним персоналом. Ці організації мають чіткі статутні правила, що визначають, яких клієнтів обслуговувати, які проблеми вирішувати і які методи використовувати.

До таких організацій, в Америці, наприклад, відноситься Американська служба родини (Family Service America). Це національна організація, що охоплює місцеві агентства служби родини, а також професіоналів у цьому середовищі й окремих громадян, зацікавлених у її розвитку. Національна організація розробляє програми агентств, які до неї входять, забезпечує суспільні зв'язки та освітні програми і є спонсором досліджень і публікацій в області соціальної роботи з родиною. Місцеві агентства забезпечують сімейну терапію, програми щодо керівництва та навчання, соціальні послуги для громади [5].

Міжнародний досвід доводить, що закритість державних установ не

вирішує питання безпритульності, а в деяких випадках умови утримання дитини в цих закладах підштовхують неповнолітніх до втечі і пошуку власних альтернатив свого існування. Зарубіжна і вітчизняна практика вже визначили, що головними засобами профілактики безпритульності є розвиток усиновлення та опіки.

Необхідно враховувати, що дитяча безпритульність призводить до зростання інших загрозливих явищ: збільшення ВІЛ інфікованих, алкоголізм, тютюнова залежність серед підлітків та молоді, туберкульоз, інші інфекційні захворювання.

До «дітей вулиці» в Україні відносять такі групи неповнолітніх:

1) безпритульні діти – діти, які не мають постійного місця проживання в зв'язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих у сім'ї, та діти, яких вигнали з дому батьки;

2) бездоглядні діти – діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів); психічних розладів батьків; байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

3) діти-втікачі із виховних установ – діти, що зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;

4) діти-втікачі з зовні благополучних сімей – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку;

5) діти, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці – діти, позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайтери шкільних колективів; діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, схильні до безцільного проведення часу [57].

Зупинимось на аналізі досвіду роботи з «дітьми вулиці». Так, у м. Києві з 2007 року діє проект, спрямований на підтримку «дітей вулиці», сприяння їх соціальній реінтеграції, вилучення з надзвичайно несприятливого соціального

середовища та забезпечення хоча б мінімальної соціальної безпеки. Таким чином, діяльність команди Карітас-Київ у цьому напрямку полягає у соціальній роботі з цільовими групами.

Перша група – діти, які живуть або часто перебувають на вулиці:

- діти, у яких відсутній соціально-психологічний зв'язок із сім'єю, які повністю позбавлені житла та/або батьківського піклування;
- діти, які мають родину та житло, але більшість часу проводять на вулиці через проблеми у сім'ях, зокрема асоціальний спосіб життя.

Друга група – молоді люди без певного місця проживання (віком від 15 до 22 років), які потребують соціальної адаптації та реабілітації, зокрема серед них:

- дівчата, вагітні, або які вже народили дітей;
- новонароджені діти представників даної цільової групи («друга генерація дітей вулиці»).

Треття група – сім'ї, які переживають гостру соціально-психологічну кризу і не спроможні самостійно забезпечити належне піклування та виховання дітям.

Основні види діяльності у цьому напрямку: функціонування Соціального центру для дітей вулиці; допомога у покращенні та стабілізації їх життєвої ситуації, включаючи навчання, соціальні послуги від різних державних та недержавних організацій; вплив на їх повернення до соціально прийнятних норм життя; утвердження ефективних оперативних стосунків з державними структурами, організаціями з метою залучення їх та громади до активної допомоги дітям вулиці.

Проект здійснюється за підтримки BMZ (Федерального Міністерства економічної співпраці та розвитку Німеччини). Персонал проекту має практичний досвід роботи із цільовою групою, налагоджені стосунки з державними та недержавними організаціями, які дотичні до проблем дітей та молоді. Карітас Київ за роки роботи вже налагодив співпрацю з рядом організацій, діяльність яких може сприяти

інтегруванню «дітей вулиці» в суспільне життя, подоланню їх маргіналізації, зокрема: з кількома районними в м. Києві державними соціальними службами для сім'ї, дітей та молоді, медичними лікувальними закладами (насамперед, це Обласна клінічна лікарня швидкої допомоги), з ГУМВС України в м. Києві та деякими обласними і районними відділами Міністерства внутрішніх справ, дільничними відділеннями міліції, а також з освітніми установами – школами, інтернатами, училищами як м. Києва, так і найближчих регіонів, вихованці яких опинилися в числі наших підопічних. Карітас Київ також співпрацює з іншими недержавними організаціями, які працюють з сім'ями, дітьми та молоддю, що опинились у складних життєвих обставинах («Дорога додому», «Надія і Житло для дітей», «Кожній дитині», Погляд та ін.).

«Карітас-Київ» має обладнане приміщення, в якому розташований Центр для дітей та молоді, а також транспортний засіб для регулярних виїздів по місту для вуличної аутріч-роботи. Важливим фактором є той факт, що представники цільової групи вже знайомі з діяльністю соціальних працівників Карітас Київ на аутріч-маршрутах, мають досвід спілкування з ними; інформація про «точки», куди виїжджають аутріч-працівники, вже тривалий час незмінна і передається в середовищі дітей вулиці. Основна робота з дітьми все ж здійснюється в Соціальному центрі. Тут вони можуть отримати цілий перелік послуг різного спрямування:

1. Санітарно-гігієнічні послуги: стрижка нігтів та волосся, купання в душі і миття голів, профілактичні та лікувальні заходи проти педикульозу, прання одягу.

2. Медичні послуги: перша медична допомога (обробка дрібних ран, перев'язка), загальне обстеження (вимірювання тиску, температури, обстеження з метою запобігання поширенню педикульозу, інфекційних захворювань верхніх дихальних шляхів, шлунково-кишкового тракту тощо), супроводження до лікарні швидкої допомоги.

3. Харчування в благодійній їдальні: надання гарячих обідів найбільш

потребуючим підопічним.

4. Психолого-педагогічні послуги: індивідуальна та групова робота з дітьми, зокрема, проведення освітніх занять (уроки з граматики, математики, географії, анатомії, англійської мови та ін., освоєння навиків роботи користувача у різних комп'ютерних програмах), проведення тренінгових занять особистісного спрямування, бесід, дискусій, розвиваючих ігор, перегляд найкращий вітчизняних і зарубіжних фільмів, що несуть позитивний смисл, та їх обговорення і т. ін.

5. Культурно-виховні послуги: розширення кругозору, поглиблення знань про навколишній світ, розвиток особистих здібностей шляхом участі в освітніх та культурно-творчих заходах (екскурсії до музеїв, театру, планетарію, організація конкурсів, святкових концертів, проведення уроків творчості (малювання на папері та на комп'ютері, ліплення з тіста, пластиліну, плетення бісером, вишивання, орігамі та ін.)).

6. Соціальні послуги: надання їх здійснюється у кількох напрямках:

1) соціально-юридична допомога в оформленні документів, що посвідчують особу (паспорт, свідоцтво про народження);

2) інформаційно-юридична допомога з питань отримання/повернення житла; включає роботу соціальних працівників Соціального центру та підрядних працівників зі з'ясування юридичного становища клієнта, написання звернень до райдержадміністрації м. Києва, подання заяв до органів МВС, нотаріальних контор, відділу приватизації, позовів до суду і т.д., допомогу в постановці на позачерговий квартирний облік тощо;

3) допомога у працевлаштуванні (пошук вакансій, сприяння при проходженні співбесіди з працедавцями);

4) соціальне втручання в кризових ситуаціях;

5) соціальне інспектування та патронаж.

Соціальне втручання та робота в сім'ях спрямована на покращення фізичних і соціально-побутових умов проживання, налагодження нормального соціально-психологічного клімату в родинх підопічних,

сприяння виходу кризових сімей з проблемної ситуації. У співпраці з районними центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціальні працівники Карітас Київ здійснюють соціальне інспектування неблагополучних сімей.

Діти довіряють працівникам Карітас Київ і самі приходять до Соціального центру, інколи, вже маючи конкретний запит на допомогу (наприклад, у виробленні документів, налагодженні стосунків з представниками освітньо-виховного закладу, звідки дитина втекла і боїться повертатись, у допомозі в працевлаштуванні тощо), однак частіше просто щоб обігрітись, помитись, перекусити гарячої їжі. Забезпечивши найбільш нагальні потреби вуличної дитини – у харчуванні та теплі, – працівники Карітас Київ можуть приступити до з'ясування життєвої ситуації дитини та розробляти й реалізовувати план подолання проблеми.

Окремим напрямом роботи, який, втім, органічно доповнює інші види діяльності з реінтеграції і соціальної адаптації дітей і молоді, які опинились в складних життєвих обставинах, є робота футбольного гуртка в рамках проекту «Адвокація прав підлітків, які ведуть вуличний спосіб життя, та підлітків, схильних до девіантної поведінки», що здійснюється за підтримки UNICEF. Діти, які приходять до Соціального центру Карітас Київ, мають можливість двічі на тиждень займатися з висококваліфікованим тренером, відпрацьовуючи ігрові навички та просто здобуваючи позитивний досвід спілкування з однолітками.

На базі роботи гуртка створено дитячу команду «Мрія», яка цієї осені вже мала можливість себе проявити, здобувши перше місце на міжрегіональному чемпіонаті з міні-футболу в рамках проекту «Червона картка дитячій бездоглядності».

Серед найбільш успішних форм роботи працівників Карітас Київ з вуличними дітьми слід назвати організацію літніх таборів для дітей і молоді на природі. Спільне перебування впродовж декількох днів у наметовому таборі сприяє глибшому порозумінню команди проекту та підопічних, формуванню

більш дружніх стосунків між ними, вихованню відповідальності та взаємопідтримки у дітей, формуванню у них навиків самоорганізації та самоуправління.

Відтак, у напрямку допомоги дітям та молоді Карітас Київ надає цілий комплекс соціально-психолого-педагогічних послуг, що спрямовані на реінтеграцію та соціальну адаптацію дітей і молоді, які опинились в складних життєвих обставинах, профілактику дитячої, підліткової та молодіжної безпритульності, підтримку сімей, які опинилися в кризових ситуаціях, а отже сприяння захисту материнства, батьківства та дитинства і укріплення престижу й ролі сім'ї в сьогочасному українському суспільстві.

Як приклад, можна навести також діяльність громадської організації в м. Тернополі, яка своєю метою має попередження бродяжництва та жебракування серед малолітніх. Вона співпрацює з різними відділами міліції, громадськими організаціями, а також з Тернопільським міським центром соціальних служб сім'ї та молоді.

Служба у справах неповнолітніх облдержадміністрації спільно з облрадою прийняли рішення впровадити у сільських і селищних радах на громадських засадах посади уповноважених, які відслідковуватимуть стан соціального сирітства на селі [30].

Зараз практично в усіх містах України починають створюватися благодійні фонди допомоги безпритульним дітям. Наприклад, Лубенський міський благодійний фонд соціальної опіки дитини «Відродження», Вінницький Центр соціальної допомоги та реабілітації дітей «Шанс», Одеський благодійний фонд «Мир вам» та центр «Гніздечко», Хмельницький фонд «Милосердя» на облаштування дитячого центру та ін.

«Притулки на колесах» успішно діють у Львові, Тернополі, Хмельницькому та Івано-Франківську.

Проект «Надання допомоги «дітям вулиці» і соціально незахищеним дітям і підліткам» знаходиться на фінальній стадії. До кінця проекту планується офіційне відкриття консультативних пунктів і центрів перебування «дітей

вулиці» у 7 областях України, видання навчального посібника для соціальних працівників по роботі з «дітьми вулиці», а також активна робота з цільовими групами [62].

Велика увага роботі з «дітьми вулиці» приділяється на Волині в цілому і в м. Луцьку, зокрема. Так, у Волинському обласному Центрі соціальних служб для молоді працює спеціальна служба для роботи з безпритульними дітьми. Діють обласні соціально-психологічні центри для роботи з бездоглядними дітьми в містах Луцьку та Ковелі (так звані Кризові центри). Діє притулок для дітей вулиці Служби у справах дітей і молоді обласної держадміністрації та ін.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМ І МЕТОДІВ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З «ДІТЬМИ ВУЛИЦІ»

2.1. Робота соціального педагога з «дітьми вулиці»

Аналізуючи соціально-педагогічну роботу з «дітьми вулиці», необхідно мати на увазі роботу з широким колом дітей, які вже на вулиці або можуть там опинитися. Під час роботи з кризовою дитиною необхідно враховувати особисту думку дитини, оскільки вона має свободу вибору. Крім того, дитина повинна мати можливість обирати місце проживання. Якщо вона не хоче повертатися в сім'ю, але згодна залишитися в притулку, її не можна змушувати повертатися додому, навіть, якщо на цьому наполягають батьки. Якщо дитина не хоче жити в одному інтернаті, але погоджується на інший, то це потрібно врахувати [52].

Завдання соціального педагога по роботі з «дітьми вулиці» є досить складними та багатоаспектними.

Розглянемо детальніше аспекти діяльності соціального педагога на різних її стадіях.

Перша стадія – відсутність проблеми: дитина у стадії байдужості можливості виходу на вулицю. Завдання соціального педагога є створення педагогічних і соціальних умов, щоб ігнорувати припущення думки виходу на вулицю.

Друга стадія – профілактична соціальна робота. На цій стадії потрібна профілактична робота з дітьми та підлітками для вирішення конфліктів із батьками та вчителями; залучення дітей до клубів за інтересами, до молодіжних організацій, до спортивних секцій.

Третя стадія – допомога у поверненні дитини додому. Соціальний педагог повинен вживати дії, спрямовані на пробудження у дитини бажання

залишити вулицю.

Четверта стадія – подолання невизначеності. Метою роботи на цій стадії є подолання байдужості дитини до свого життя.

П'ята стадія – закріплення за соціальним інститутом. Активізується спілкування дитини з соціальним педагогом-працівником. Діти звертаються за допомогою. Метою роботи є допомога дитині в поверненні до нормального життя.

Шоста стадія – соціальний супровід – цей період вимагає особливої уваги соціального педагога-працівника, який супроводжує дитину або його сім'ю, до якої дитина повернулася.

Отже, роботу соціального педагога з дітьми вулиці можна змоделювати таким чином (рис. 2.1.).

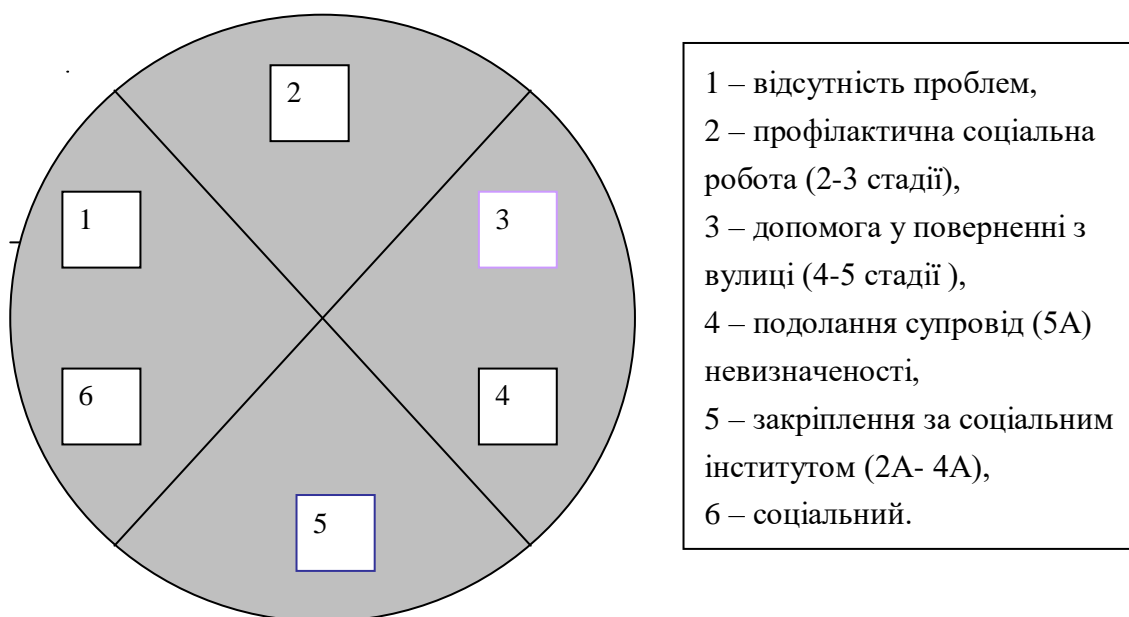

Рис. 2.1. Модель роботи соціального педагога з дітьми вулиці

На основі аналізу різних соціально-педагогічних джерел і досвіду практичної діяльності соціального педагога з різними категоріями населення ми стверджуємо, що соціальний педагог для бездомних дітей є «швидкою допомогою». Він бере на себе відповідальність за їхню долю, підтримуючи у складних ситуаціях. Він намагається ввести дитину у новий світ і цим світом може бути притулок, життєдіяльність у якому орієнтована на те, щоб повернути

дитину до сім'ї [29].

У процесі дослідження нами встановлено, що всю роботу з «дітьми вулиці» можна умовно розділити на три етапи:

1. Профілактика можливого виходу на вулицю.
2. Створення соціальних, психолого-педагогічних умов для повернення з вулиці.
3. Сприяння закріпленню дитини за соціальним інститутом.

Виходячи з таких основних етапів соціально-педагогічної роботи, ми акцентуємо увагу на доцільності розгляду її комплексно та інтегративно, з передбаченням її кінцевого результату.

Отже, ми наголошуємо на тому, що:

– по-перше, діяльність соціального педагога має бути зорієнтована на цілісний процес виховання особистості дитини, який містить певні дії, конкретні заходи, спрямовані на надання допомоги клієнту – «дитині вулиці»;

– по-друге, робота соціального педагога має бути зорієнтована на результати, які досягаються лише через організацію надання послуг, головною метою яких є заздалегідь визначений результат – повернення дитини з вулиці додому або в притулок [34].

З огляду на це, ми зазначаємо, що неважливо скільки соціальний педагог провів бесід, консультацій, важливо скільки дітей повернулося додому з вулиці.

У контексті нашого дослідження важливим є розгляд проблеми, що торкається роботи соціального педагога з кризовими сім'ями. Робота з сім'ями важлива на всіх стадіях роботи з дітьми, які перебувають у складній життєвій ситуації. Насамперед, соціальний педагог може і повинен надавати допомогу на початку зародження кризи, що діє як профілактика бездоглядності і безпритульності дітей [49].

Якщо педагог вчасно втрутився в проблему, то це може мати позитивні наслідки, особливо при втручанні в сім'ю, коли він вивчає корені проблеми (з чого вона почалася, що її спровокувало). Педагог має провести корекцію в

сім'ї. Іноді дитину треба вилучити з сім'ї з проблемами [12].

На даний час, як свідчать статистичні дані, є дуже багато конфліктуючих сімей. Зараз вони розглядаються на суспільному рівні. Так, дослідження «самопочуття» української родини розглядалося в ракурсі розвитку за 2001-2008 роки, а «дитячі» питання – у руслі рішення проблеми дитячої безпритульності і бездоглядності [30].

Вчені різних галузей (педагоги, психологи, конфліктологи) аналізували та узагальнювали причини сімейних конфліктів, конфліктних ситуацій і просто сварок, які в кінцевому результаті приводять до розпаду родин. Було встановлено, що це, у першу чергу, зради. Потім - ревнощі, погані житлові умови, незгода в розподілі домашніх обов'язків, втручання батьків у сімейні справи молодих, безвідповідальність у відносинах один з одним, хвороби, різні підходи до виховання дітей.

Фахівці схильні бачити причину розпаду родини в невідповідності чоловіка і жінки до сімейного життя, небажанні відмовлятися від своїх звичок, хобі.

В результаті виходить, що майже кожна третя молода родина є неповною – складається тільки з одного із батьків – як правило, мами з дитиною [34].

Аналіз різних наукових джерел і даних статистики свідчить, що зараз сім'ї все частіше «дробляться»: бабусі і дідусі проживають окремо, а отже – менше беруть участь у вихованні онуків. Крім того, втрачаються і колишні традиції багатодітності. За останнє десятиліття кількість багатодітних родин зменшилося втричі. Більшість чоловіків та жінок самі регулюють кількість і час народження дітей. Це і є однією з причин нинішньої демографічної кризи.

На зменшенні народжуваності позначається і те, що в шлюб у нас стали вступати в більш пізньому віці (дівчата – після 26 років, а чоловіки – до 30 років). Тільки кожна четверта молода родина не відкладає на потім народження дитини. Експерти думають, що в нинішньої молоді ослаблені

материнські і батьківські мотивації в поведінці, а також з'являються конкуруючі з дітьми потреби, наприклад, бажання більш повної особистісної і професійної реалізації [52].

Коли ж діти все-таки народжуються, то більше половини родин змушені переборювати матеріальні труднощі. Адже Україна як і раніше відноситься до країн з дуже високим показником розшарування населення за рівнем добробуту. Середній рівень забезпеченості десяти найбагатших домогосподарств у шість разів вище, ніж десяти самих бідних. Найбільш незахищеними є сім'ї, в яких більше однієї дитини у віці до трьох років. Як правило, де більше дітей – там і більше бідності. Зокрема, серед родин, у яких більше п'яти дітей, украй бідних – 80 %. У середньому одна сім'я може витратити на статті, пов'язані з вихованням дитини, тільки 2 % від загальних витрат родини. Зрозуміло, що це позначається на якості виховання дітей і виникають проблеми бездоглядності і безпритульності.

У процесі трудової зайнятості, матеріальні проблеми можуть компенсуватися, однак під впливом зовнішніх та інших причин можуть зумовити постійні сімейні конфлікти, що відбиваються на психічному стані дитини.

З такими сім'ями робота проводиться шляхом індивідуальних бесід, групової або індивідуальної психотерапії, ігрової терапії, зокрема терапії «скульптурна група», «сімейна угода» та інші.

У підході соціальних педагогів до надання допомоги сім'ї є визначена пасивна роль самої сім'ї. Соціальний педагог не може змусити, може дати тільки рекомендацію – це наше правило.

Досить часто соціально-педагогічна допомога сім'ї ґрунтується на принципі «допомога для самопомоги». Основною її метою є виявлення ресурсів для подолання кризи всередині сім'ї. Відповідальність за реалізацію послуги несе сама сім'я [41].

Розглянемо головні принципи роботи з сім'єю:

– індивідуальний підхід,

- зосередження уваги на клієнті,
- готовність сім'ї приймати допомогу соціальних педагогів-працівників, лікарів, психологів, педагогів,
- системний підхід до вирішення проблем у сім'ї.

Соціально-педагогічна робота припускає співробітництво з усіма членами родини.

Одним з поширених методів роботи соціального педагога з сім'єю є метод «сімейної конференції», суть якого полягає в обговоренні сімейних проблем.

Індивідуальна робота полягає у проведенні корекції проблем у сім'ї окремо з кожним членом сім'ї.

При груповій роботі члени сім'ї налагоджують контакти між собою, з іншим людьми [30].

На основі аналізу соціально-педагогічної літератури ми виділяємо такі фази надання допомоги сім'ї:

1. Фаза встановлення контакту і знайомства – у цей час з'ясовуються взаємні очікування і визначаються цілі роботи.
2. Фаза соціально-психологічної діагностики – в цій фазі вивчаються проблеми сім'ї.
3. Фаза інтервенції – є головною робочою фазою надання допомоги. У ході роботи можуть коректуватися і мінятися не тільки методи, а й мета.
4. Фаза згортання роботи – коли в сім'ї все налагоджується.
5. Фаза додаткового кураторства – служба надає допомогу, коли вона не потрібна.

Якщо сім'я досягла запланованих цілей, ставиться питання про завершення роботи.

Допомога надається клієнту в тому випадку, коли він усвідомлює її необхідність і робить усе, що потрібно для досягнення результатів. В іншому разі робота з клієнтом припиняється.

Соціально-педагогічна робота, як правило, проводиться 2-3 рази і

здійснюється вдома. Але доцільно є переносити роботу в офісні приміщення служби.

Окремо ми наголошуємо на необхідності забезпечення якості послуг, що надаються. Для забезпечення якості соціальної допомоги необхідне обговорення ходу і результатів соціальної роботи (допомоги) членам сім'ї й оцінка роботи. Під час спільних обговорень з сім'єю перевіряються і встановлюються загальні і особисті цілі, а також необхідні кроки для їх досягнення [57].

Важливою є робота окремих фахівців з сім'ями, в яких постійні зміни вимагають регулярних обговорень у колективі з метою обміну професійним знаннями. Це дає можливість критично сприймати власну роботу, а також оцінювати процеси, що відбуваються в сім'ї.

Забезпеченню якості роботи соціального педагога з сім'єю служить:

- а) складання планів роботи з сім'єю кожні півроку,
- б) регулярні і поточні звіти по роботі,
- в) щоквартальні координаційні й оцінюючі бесіди з працівниками відділів сім'ї і молоді.

Важливим завданням в організації системної діяльності соціального педагога є профілактична робота. Однією з форм профілактики виходу дітей на вулицю є вулична соціальна робота. Досить широкою вона зараз стала в Україні.

Вулична соціальна робота з'явилася у 20-х роках минулого століття в США. За допомогою цієї форми дослідники-спеціалісти прагнули попередити криміналізацію підлітків з бідних сімей [26].

Як і класична соціальна робота з підлітками, відкрита або з окремими групами, вулична соціальна робота може задовольняти підлітків, які потребують турботи (допомоги). Зрозуміло, що якщо робота з підлітками, як це було в минулому, буде складатися лише з роботи в молодіжних центрах і клубах, то більшість підлітків залишиться неохопленою.

Вулична соціальна робота це – одна із можливостей доповнити

«стандартну» роботу з підлітками. Такий вид роботи застосовується протягом тривалого часу, коли запропоновані заходи (пропозиції) не приймаються так званими «проблемними підлітками», що призводить до ускладнень (труднощів) в їхньому соціальному оточенні між ними та іншими верствами населення [2].

Вулична соціальна робота здійснюється в неформальних місцях зустрічей підлітків, де вони почувають себе безпечніше і впевненіше. Підхід до підлітків стає доступнішим уже за рахунок того, що з ними контактують на їхній власній території, і поріг страху, притаманний багатьом підліткам у стаціонарних закладах, тут відсутній.

Як свідчить аналіз різних наукових джерел і практичної роботи з молоддю, вулична соціальна робота не може замінити класичні форми соціальної роботи з підлітками.

Зрозуміло, що вуличну роботу можуть організовувати спеціально підготовлені люди, причому незалежно від статі. Досконале знання прав і законів, молодіжної педагогіки є обов'язковими. Також важливими є такі критерії, як життєвий досвід, самобезпека, моральні переконання, співчуття і людське взаєморозуміння [42].

Отже, очевидним є факт, у кожному випадку підлітків необхідно посправжньому сприймати і поважати (при цьому не враховувати їхні вчинки), коли бажаєш стати вуличним соціальним працівником [4].

Зовсім не підходять люди, в яких немає певних моральних переконань, котрі вважають, що на цій роботі зможуть самореалізуватися, або думають, що отримають зручну роботу, оскільки вуличний соціальний працівник не має чітко визначеного робочого часу.

Велике значення має самодисципліна, тому що вуличний соціальний працівник досить рідко працює під безпосереднім контролем керівної особи.

Окрім цього, він стає для підлітка через деякий час батьком, матір'ю, братом, сестрою, другом, учителем, консультантом та ще багато ким, і все це в

одній особі. При цьому відомо, якою складною може бути навіть одна з цих ролей [9].

Вуличний соціальний працівник, звичайно, не завжди знає готову відповідь на кожне запитання і рішення кожної проблеми. Але він повинен знати, де можна знайти відповідь, і як може допомогти підлітку вирішити його проблеми. Тому важливим є створення мережі і співпраця з уже існуючими спеціальними сферами надання послуг і закладами в кожній із цих сфер, оскільки необхідним є обмін досвідом з колегами [15].

Так, ми встановили, що за кожні шість місяців вуличні соціальні працівники складають звіт, який містить кількісні і якісні показники в роботі, а також додається перспективний план (програма).

Про використання фінансів також складається та подається звіт. Цей звіт (навіть якщо його іноді неприємно робити) слугує, по-перше, для контролю, по-друге, для самоконтролю, тобто рефлексії своєї роботи. Важливими є заходи з підвищення кваліфікації працівників та участь у супервізії.

Окремо зупинимось на аналізі застосування вуличної соціальної роботи.

Робота з підлітками, готовими до насилля, і тими, хто являє загрозу у плані насилля, складається, найперше, з виявлення підлітків у місцях їхньої дислокації. Отримується інформація про структури через спостереження, групові та індивідуальні бесіди, в ході яких надається перша конкретна допомога в індивідуальних випадках.

За рахунок проведення цілеспрямованих заходів з організації вільного часу як, наприклад, спільне приготування їжі, відвідання басейну, спортивних майданчиків тощо досягається кращий підхід до кожного члена групи. Багато підлітків через особисті проблеми проявляють негативізм. Спільно з підлітками ведеться робота над розв'язанням цих проблем. Якщо у підлітка стане менше проблем, його поведінка зміниться по відношенню до інших у позитивний бік [26].

Взаємозв'язок з органами влади, школами, міліцією і церквою відіграє дуже важливу роль в організації вуличної роботи, як і постійна участь у

гуртках, що створюються з різних інститутів по роботі підлітками і об'єднаннями в тому чи іншому населеному пункті. За рахунок названих зв'язків та поточної інформації, спільної для всіх, є можливість до вже існуючих заходів в більшій мірі залучити підлітків, яких консультуємо, або ж при потребі створити умови для проведення нових заходів.

Метою вуличної соціальної роботи є розробка і реалізація, спільно з підлітком, вільної від насилля стратегії дій (поведінки). Передумовою для цього, перш за все, є підвищення впевненості у собі і самооцінки. Щоб цього досягти, створюються ситуації, в яких підліток може пізнати свої сильні сторони і довести їх [16].

Яскравим є приклад практичної роботи з попередження насилля (насильських дій) за рахунок переміщення конфлікту, розбіжностей на рівень бесіди. Наприклад, група з 40-50 підлітків віком від 14 до 20 років зустрічалась кожного вечора на своєму традиційному місці або безпосередньо біля житлових будівель. Ситуація загрожувала погіршенню відносин підлітків з жителями будівлі та працівниками розміщених у ній офісах. Для розв'язання назріваючого конфлікту спільно з працівниками будівельно-житлової компанії, працівником офісу, представниками житлового будинку – жителями, підлітками і вуличними соціальними працівниками був призначений перший спільний термін (час зустрічі) для бесіди. Причому мова йшла не про повтор незадоволення і докорів по відношенню один до одного, а про спільну розробку вирішення цієї проблеми [54].

Протягом двох наступних зборів вирішили, що буде створене захищене місце для зустрічей на території цього району. Витрати на це взяло на себе будівельне об'єднання. У підлітків і жителів цілого району, які переймалися цією проблемою ступінь агресивності в поведінці знизився вже на фазі планування.

Завдяки спільній роботі всіх учасників ситуації, вона була позитивно вирішена з початку будівництва нового місця зібрання. Цей приклад демонструє, як за допомогою цілеспрямованого втручання можна запобігти

насильницьким конфліктам [8].

Головною умовою вуличної роботи є створення можливості користування послугами фахівців. Допомога включає не лише підтримуючі бесіди, але й надання приміщення, в якому клієнти можуть відпочити, пережити важкий час чи провести вільний [24].

До основних форм вуличної соціальної роботи відносять: ігротеки, дискотеки, вуличний театр, консультування, надання інформації в пункті соціальної підтримки [26].

У роботі з «дітьми вулиці» працівники консультпункту надають доступну інформацію, наприклад, про вплив психотропних речовин. Але, коли наказати підлітку «не вживай алкоголь», він зробить навпаки, тому до всього потрібно підходити адекватно і з переконанням.

Як вважають фахівці, з підлітками потрібно вести розмову по діловому спокійно, вся ця робота спрямована на те, щоб підліток сам дійшов до правильного вибору.

Основними завданнями соціальних педагогів є: виявлення та налагодження контакту, привернення їхньої уваги, надання інформації про шляхи збереження здоров'я, сприяння усвідомленню і прийняттю однолітками з вулиці позитивних стереотипів соціальної поведінки, виконання посередницької допомоги у встановленні контактів з дорослими та іншими соціальними інститутами, спроможними надати допомогу, допомога в захисті від будь-якого насильства, надання первинної медичної допомоги, надання мінімальних соціальних послуг (доставка їжі) [29].

Ми проаналізували змістове наповнення організації вуличної роботи. Так, нами встановлено, що діти і підлітки беруть активну участь у різних цікавих заняттях, тренінгах, вправах.

Для прикладу можна запропонувати кілька різних форм роботи з дітьми вулиці.

Бесіди: «Чому люди вживають алкоголь і наркотики?», «Вікові особливості підлітків».

Мозковий штурм: «Роль сім'ї у розвитку алкогольної залежності».

Рольові ігри: «Умій сказати – ні !», «Життя з хворобою».

Вправи: «Шприц», «Лінія життя» та інші.

Індивідуальна робота вуличного соціального працівника з клієнтом є тривалою. Групова робота – це робота за допомогою якої можна побачити не тільки проблеми кожного члена, але й можливості їхнього вирішення [24].

Саме тому вуличному соціальному працівнику важливо мати можливість скористатися приміщенням для групової роботи. Група додає додатковий досвід проведення вільного часу, участі в масових заходах.

Вулична робота дає більший ефект тоді, коли вона використовує наявний соціальний потенціал мікрорайону, міста, села. При цьому як партнерів варто розглядати не тільки функціонуючі установи (школу, секції, підприємства та інше), але й найближче оточення молодих людей: батьків, ровесників, друзів.

Завдання вуличних соціальних працівників щодо партнерів за місцем проживання полягає в тому, щоб не тільки використовувати їхні ресурси, але й розвивати їх.

Перебування дитини на вулиці призводить до того, що дитина набирає там різних хвороб, у тому числі й інфекційних. У результаті цього діти вулиці є незахищеними. Також велику тривогу викликають захворювання дітей, які передаються статевим шляхом, але часто діти піддаються сексуальному насильству [26].

Завданнями соціального педагога є відправлення дитини на обстеження до медичної установи, в притулок і запобігання подальшому розвитку хвороби у середовищі безпритульних дітей.

Немає сумніву в тому, що дорослі, котрі працюють з такими дітьми, повинні володіти базовими медичними знаннями та навичками щодо надання першої невідкладної допомоги. Це питання можна вирішити, якщо організувати заняття з працівниками соціальних служб у дитячих лікарнях або медичних коледжах.

Важливо, що вулична робота здійснюється на тій стадії, коли молода людина ще не усвідомлює своїх проблем або усвідомила, але соромиться до когось звернутися за допомогою. Тобто вулична соціальна робота дозволяє розв'язувати проблеми молоді на ранніх стадіях їх існування [11].

2.2 Експериментальне дослідження проблеми та рекомендації щодо удосконалення роботи з «дітьми вулиці»

З метою вивчення реального стану проблеми, а також визначення причин, що сприяють виникненню соціального явища «діти вулиці», було проведено експериментальне дослідження, у якому брали участь 40 учнів 6-9-их класів середньої загальноосвітньої школи № 15 м. Запоріжжя та 20 дітей різного віку з Комунального закладу «Мирненський обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей» Запорізької обласної ради.

У своєму дослідженні ми виходили з того, що оскільки проблема «дітей вулиці» походить з сімейного середовища, то доцільною і найбільш важливою є профілактика даного явища. Тому ми вирішили визначити розуміння школярами, хто такі діти вулиці, чи хотіли вони коли-небудь втікти з дому і чому та ін.

У дослідженні використовувалися: анкетування, спостереження, бесіди, вивчення документів школярів, тестування.

Анкета (від фр. *enquete* - «розслідування») – це упорядкований набір питань та висловлювань, що оформлений у вигляді опитувального бланку. Питання анкети – це звернене до респондента висловлювання, яке націлене на отримання від нього інформації за темою дослідження [4].

Незважаючи на домінуючу у масовій свідомості думку про те, що складання анкети є справою не дуже складною, ця процедура потребує не тільки значних інтелектуальних зусиль, але й високого рівня професіоналізму дослідника.

Зміст анкети визначається метою та завданнями дослідження, висунутими гіпотезами. У анкеті не повинно бути «випадкових питань», тобто таких, що не сприяють розв'язанню дослідницьких завдань чи не виконують якихось інших функцій, зокрема, включення респондента у ситуацію опитування (вступні питання), перевірки наданої інформації (контрольні питання) і т.д.

За допомогою питань анкети, точніше, відповідей респондентів на ці питання, вимірюються ті чи інші сторони об'єкта дослідження.

Отже, анкета у нашому дослідженні складається з 16 питань (Додаток Б). Метою анкетування було визначити чи є у класі діти, схильні до виходу на вулицю; а також визначити причини, які призводять дітей до виходу на вулицю чи причини, які можуть призвести; дізнатися чи всі учні знають про таке явище як «діти вулиці» і як вони його оцінюють.

Під час анкетування виявилось, що багато з школярів не знають, хто такі «діти вулиці». Так, 20% опитаних учнів ніколи не чули про це явище або не знали про що йде мова, 5% опитаних (анонімно) написали, що тікали з дому через сварки батьків.

Про одного учня написали школярі, що він обікрав когось, утік, а потім повернувся.

30% опитаних учнів написали про конфлікти в сім'ї сусідів, які постійно відбуваються, і при цьому діти часто плачуть.

5% учнів написали що в них у сім'ях є конфлікти через часті п'янки батька.

10% опитаних учнів написали типу такого: «я б утік, якби була серйозна причина, нічого страшного побути трохи на вулиці, може батьки пожаліють мене».

30% опитаних школярів знають, що це за явище, але тікати з дому ніколи не збираються.

Ніхто з учнів не написав, що він конфліктний.

Щодо порад, то 5 учнів написало однаково: менше сваритися, поважати

думки інших людей, менше звертати увагу на проблеми.

Інші написали деякі поради щодо профілактики конфлікту. Наприклад, 2 учні написали, що проблема не є актуальною, але знайшлося 10 учнів, які написали, що проблема є актуальною і потребує негайного вирішення.

Результати відповідей школярів ми згрупували і подали в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Відповіді учнів школи

не знають, хто такі «діти вулиці»	тікали з дому через сварки батьків	знають про конфлікти в сім'ї сусідів	в їхніх сім'ях є конфлікти	я б утік, якби була серйозна причина	тікати з дому ніколи не збираються
20%	5%	30%	5%	10%	30%

Також нами проводилося таке ж дослідження з «дітьми вулиці», які перебувають в притулку для неповнолітніх. Дітей під час анкетування було 20.

Ми не казали цим дітям, що ми знаємо, що вони були на вулиці, зазначивши, що з усіма проводимо це анкетування.

Отже, 50% дітей сказали, що їм було добре на вулиці і повернулися б іще туди. 10% дітей сказали, що причиною їх виходу на вулицю, був батько-алкоголік, який постійно бив маму і дітей. Ще 10% дітей відмовилися відповідати на питання, 30% опитаних сказали, що причиною виходу на вулицю були конфлікти з батьками.

Відповіді дітей ми подали в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Відповіді дітей з притулку

Повернулись би ще на вулицю	причиною їх виходу був батько-алкоголік, який постійно їх бив	відмовилися відповідати	причиною виходу на вулицю були конфлікти з батьками
50%	10%	10%	30%

Отже ми зробили висновок що більший ризик вийти на вулицю є у дітей, які вже були, оскільки вони відчули свободу і не хочуть бути під контролем.

Наступним кроком у нашому дослідженні було проведення тренінгу в центрі для дітей з вадами зору. В тренінгу брали участь двадцять дітей – 10 хлопчиків і 10 дівчаток віком від 8 до 16 років.

Тренінг походить від англ. «to train» – навчати, виховувати. Тренінг – дуже захоплюючий процес, це, передусім, навчання, яке спирається на досвід людини, а також передбачає, що учасники тренінгу, крім отримання нової інформації, мають змогу одразу ж використати її на практиці, виробляючи нові навички. Тренінгова форма навчання розвиває здатність людини до пошуку нових знань, до творчості [42].

У широкому значенні тренінг – це пізнання себе і навколишнього світу.

Тренінг як форма навчання та виховання характеризується такими основними ознаками:

- 1) підвищена активність учасників;
- 2) ігровий характер;
- 3) навчально-виховна спрямованість;
- 4) систематична рефлексія;
- 5) групова форма проведення.

Перелічені ознаки одночасно є також і стратегічними принципами організації та проведення тренінгу.

Загальний принцип активності передбачає інтенсивну участь у тренінговому процесі всіх його учасників [38].

Для тренінгу як методу навчання й виховання характерний принцип новизни, що передбачає використання різноманітних та оригінальних завдань і вправ, регулярну зміну безпосередніх партнерів, програвання різних ролей, потрапляння в неординарні ситуації тощо. Ці заходи стимулюють пізнавальний інтерес, підтримують необхідний емоційний тонус учасників, перешкоджають появі монотонності й втоми та сприяють проявам

активності.

Істотною перевагою цієї методики є те, що вона дає унікальну можливість вивчити складні або емоційно значущі питання в безпечній обстановці тренінгу, а не в реальному житті з його ризиком і загрозами [15].

Отже, ефективність тренінгу має оцінюватись як через суб'єктивний, так і через об'єктивний показники. Об'єктивний чинник – це результат тренінгу, адекватний до його цілей і завдань. Суб'єктивний – задоволеність учасників тренінгу. Зауважимо, що йдеться про задоволеність як самим процесом, так і результатами тренінгу.

Тренінг називається «Твоє життя – твій вибір».

Мета: формування активного усвідомлення вихованцями притулку широкого кола своїх можливостей, своєї активної позиції в їх реалізації; виховання в дітей усвідомлення взаємозв'язку в житті наших можливостей і наших здібностей; навчання визначати власні духовні цінності та вплив духовних цінностей на життя.

Обладнання: невелика свічка, яка б символізувала життя; сині та рожеві папірці за кількістю дітей; клей; два аркуші ватману; фломастери; кольорові олівці; кольоровий папір; ножиці; клейкий папір; надувні кульки (за кількістю дітей).

Вступне слово соціального педагога.

Друзі! Сьогодні ми поговоримо про наше з вами життя, наші здібності та можливості й вибір, який нам доводиться робити в житті.

Життя... Воно прекрасне. І творить його людина. Але життя прожити – не поле перейти. Щасливий той, хто лічить зорі в небі. Щасливий тому, що має свою зорю, яка світить йому все життя.

Мені хочеться згадати відомі слова В. Маяковського «Послухайте, якщо зірки запалюють, значить це комусь потрібно». Так, справді потрібно. Піднесіть, будь ласка, руку, хто ніколи не бачив зоряного неба?

Таких серед нас немає. І, мабуть, не знайдеться жодної людини, яка б не

любила дивитися на зоряне небо. Існує повір'я, що коли народжується людина, у небі спалахує зірка. Також, вдивляючись у високе зоряне небо, ви, можливо, намагаєтесь відшукати там себе, інколи навіть не усвідомлюючи, що зі своїм народженням кожен отримує безцінний дар – життя.

Вправа «Символ життя».

Уявіть, що ця запалена свічка – наше життя. Потримайте її в своїх руках, передайте тому, хто поруч з вами. Проаналізуйте свої відчуття.

Запитання для обговорення:

- що ви відчували, коли тримали свічку в своїх руках?
- чи хотілося вам її віддати?
- чи виникав страх, що свічка згасне?

(По закінченні вправи бажано зробити висновок: «Коли свічка знаходилася у ваших руках, лише ви вирішували, вона горітиме чи згасне. Так само вирішувати тільки вам, яким буде ваше життя».)

Вправа «Коло асоціацій».

На дошці прикріплюють плакат, на якому зображено голубе небо, сонце, квіти, веселка, граються діти та ін., і підпис – життя.

Скажіть, які асоціації виникають у вас зі словом «життя»? Ви будете висловлювати свої думки, а я запишу це на променях нашого сонця. (Пропозиції можуть бути такі: добро, любов, діти.)

Висновок: звідси випливає, що життя дуже багатогранне, це – яскравий світ, але для кожного він особистий та особливий.

Вправа «Символ життя».

Сьогодні ми вже використали один символ життя – це свічка, яка горить. Я пропоную вам зробити або зобразити свій символ.

Ви зараз об'єднаєтесь у дві команди: ті, що витягли рожеві папірці, підходять до правого столу, а ті, що витягли сині папірці, – до столу, що стоїть ліворуч. Вам дається 10 хвилин для того, щоб ви командами продумали й створили свої символи життя. Виконавши завдання, один представник з кожної команди має презентувати роботу команди.

В додатку В представлено інші вправи для дітей.

Враження дітей були тільки позитивними. Так, як по завершенню тренінгу висловлювались усі діти, то з їх слів – тренінг сподобався всім, але з проведеного заняття було зрозуміло, що далеко не всі усвідомлюють сутність поняття життя, його цінність і роль свого «я» в житті.

Насторожує той факт, що 10 % опитаних неповнолітніх відносяться до життя зовсім байдуже, їм все одно, що буде з ними в майбутньому.

Коли діти виконували вправу «Коло асоціації», то з 20-ти опитаних 5 % сказали, що життя це смерть, 30 % – радість, 20 % – сюрпризи, 30 % – мука, 15 % – щастя.

Отже, як бачимо чотирьом дітям вкрай потрібна допомога в усвідомленні думки, що життя прекрасне, але без перешкод не обійтись.

Результати тверджень дітей ми подали в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Відповіді дітей з притулку щодо сутності життя

Життя – це смерть	Життя – це радість	Життя – це сюрпризи	Життя – це мука	Життя – це щастя
5%	30%	20%	30%	15%

Коли всі діти висловлювали свої враження від тренінгу, то всі вони засвоїли для себе щось нове. Одні стверджували, що ніколи не захоплювались веселкою після дощу, інші не бачили, як виблискує роса на квітці, треті казали, що взагалі не думали, що стільки красивого навколо них. Але один хлопчик сказав: нічого в житті в мене не має, хоча тренінг йому сподобався, йому було радісно, що він бра у ньому участь.

З проведеного заняття ми зрозуміли, що з кожною дитиною потрібно працювати.

Отже, щоб надавати соціальну допомогу клієнтам, соціальні педагоги повинні мати комплексну теоретичну підготовку і практичні уміння й навички, що дозволяють їм вільно відчувати себе в середовищі дітей і підлітків, вміти

розібратися у великій кількості варіантів відповідей на поставлені запитання, вміти виконувати практичну роботу, а також володіти методами по наданні соціальної допомоги.

Для соціальних педагогів можна прописати єдине правило – вся його робота має бути спрямована на особистість дитини, іншими словами, головним принципом організації роботи з дітьми, підлітками має бути дитиноцентризм.

У роботі з дітьми різних категорій, а також з їхніми сім'ями потрібно бути цілеспрямованим і впевненим у своїх діях і володіти певною базою даних про них, а також усвідомлено знати і вміти застосовувати правила поведінки з цими дітьми. Потрібно пам'ятати, що «діти вулиці» - це особливі діти, зазвичай з травмованою психікою, певними акцентуаціями характеру, підвищеним рівнем тривожності і т.п.

Ми визначили причини виходу дітей на вулицю, більше дізналися про них, довели дієвість певних методик у роботі з дітьми.

З бесіди з педагогами, старшокласниками, батьками та вихователями й іншими працівниками у ми зробили висновок, що справді на даний час в Україні проблема соціально-педагогічної діяльності з «дітьми вулиці» є досить актуальною. І це пов'язане, насамперед, з проблемами в сім'ї, в шкільному колективі, в позашкільних закладах.

В сім'ях не вистачає достатніх коштів для сім'ї, низьке матеріальне забезпечення, в результаті чого виникають сімейні конфлікти у сім'ї, які найболучіше відображаються на дітях. Діти не витримують постійних сварок і тікають в спокійне місце – на вулицю. Але ці діти не розуміють того, що вони собі спричинюють ще більші проблеми, тому, що на вулиці вони не живуть, а виживають (під мостам, в підвалах, в каналізаційних люках і навіть на смітниках).

Не менш важливою причиною виникнення дитячої безпритульності є також зловживання батьками спиртними напоями, низький культурний і духовний рівень у сім'ях, байдужість до виховання дітей (інколи навіть через

надмірну зайнятість роботою).

Саме на усунення названих причин і виявлення інших факторів виникнення соціального явища «дітей вулиці», на допомога цим дітям і має бути спрямова діяльність соціального педагога.

На основі аналізу теоретичних наукових джерел і результатів дослідно-експериментальної частини дипломного дослідження ми пропонуємо деякі методичні рекомендації соціальним педагогам щодо їхньої роботи з «дітьми вулиці».

1. Насамперед необхідно соціальному педагогу встановити контакт з дитиною або ж підлітком, поцікавитись, що найбільше в даний час турбує його. З цією метою уважно вислухайте підлітка. Ви маєте переконати дитину, що вона вам небайдужа, що ви дійсно хочете допомогти і зрозуміти. Головне, не перебивайте дитячі міркування, судження, зауваження, якщо вони навіть недоречні. Дайте дитині можливість виговоритись.

2. Пропонуйте свою підтримку і допомогу. Постарайтесь переконати що цей несприятливий для дитини час обов'язково пройде. В спілкуванні з підлітком використовуйте слова і речення, які будуть сприяти встановленню контакту, наприклад, розумію, звичайно, відчуваю. Важливо навести переконливі приклади з реального життя або ж з якоїсь книги чи кінофільму. В розмові з підлітком дайте йому зрозуміти, що він унікальна особистість, що він уміє і може щось робити так, як ніхто.

Будьте вірними у розмові з дитиною. Дивіться в очі дитини. Прагніть торкнутись її лагідно рукою, щоб дитина відчула ваше тепло і ласку, щирість ваших слів, щоб вона вам повірила.

3. Пам'ятайте, що недооцінка є гіршою, ніж переоцінка дитини. Дитина мусить повірити в свої сили, в своє те позитивне, що в неї є. Вся діяльність підлітків і дітей має бути результативною та зорієнтованою на успіх.

4. Тривожних дітей потрібно постійно підбадьорювати, зацікавити їх в чомусь, хвалити наперед. Спілкуючись з імпульсивними підлітками

зацікавлюйте їх у всіх випадках, коли вони прагнуть стриматися. Добре залучати імпульсивних підлітків до роботи в групі, надаючи їм роль лідера.

В роботі з агресивними підлітками, бажано вивчати їх інтереси і нахили. Давати доручення, які потребують рішучості.

Найголовніше, спирайтесь на позитивні якості підлітків в роботі з ними.

Якщо ж щось вас насторожило в поведінці підлітка, то звертайтеся до інших спеціалістів-психологів, психотерапевтів.

ВИСНОВКИ

Досліджуючи проблему роботи соціального педагога з дітьми вулиці», ми працювали за чітко визначеними завданнями.

Так, насамперед ми з'ясували, що проблема дитячої безпритульності та бездоглядності не нова для України. Вона є надзвичайно актуальною і складною, причому соціальне явище «дітей вулиці» є поширеним не лише в Україні, але й в інших країнах.

На основі аналізу соціально-педагогічних джерел, статистичних даних ми визначили поняття і суть даної проблеми і встановили, що «дітьми вулиці» можуть бути різні категорії дітей, а не тільки діти з малозабезпечених сімей. Так, на думку вітчизняних учених, безпритульність є відображенням політико-економічного й культурного стану суспільства, закономірним наслідком криз перехідного етапу розвитку країни.

До «дітей вулиці» в Україні відносять такі групи неповнолітніх:

- безпритульні діти - діти, які не мають постійного місця проживання в зв'язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих у сім'ї, та діти, яких вигнали з дому батьки;
- бездоглядні діти – діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів); психічних розладів батьків; байдужого ставлення останніх до виховання дітей;
- діти-втікачі із виховних установ – діти, що зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;
- діти-втікачі з зовні благополучних сімей – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку;
- діти, що за своїми психологічними ознаками схильні до постійного

перебування на вулиці – діти, позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайдери шкільних колективів; діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, схильні до безцільного проведення часу.

У процесі дипломного дослідження ми також вивчили причини, через які діти втікають з дому. Основими з них є такі: погіршення матеріального становища значної частини населення; збільшення незайнятих дітей і підлітків; економічна експлуатація дорослими дитини (залучення дітей до крадіжок, шахрайства тощо), послабленням відповідальності батьків за утримання і виховання дітей, загострення розбіжностей і конфліктів між батьками і дітьми, послаблення роботи щодо організації дозвілля дітей за місцем їх проживання і навчання, негативні тенденції у засобах масової інформації, девальвація духовних цінностей у виховному процесі.

Досліджуючи проблему, ми визначили специфічні особливості роботи соціального педагога з «дітьми вулиці». Нами наголошено, що під час роботи з дитиною необхідно враховувати особисту думку дитини, оскільки вона має свободу вибору. Крім того, дитина повинна мати можливість обирати місце проживання. Якщо вона не хоче повертатися в сім'ю, але згодна залишитися в притулку, її неможна змушувати повертатися додому, навіть, якщо на цьому наполягають батьки. Якщо дитина не хоче жити в одному інтернаті, але погоджується на інший, то це потрібно врахувати.

Було визначено основні завдання соціального педагога по роботі з «дітьми вулиці», відзначено їх складність: профілактика можливого виходу на вулицю, створення соціальних, психолого-педагогічних умов для повернення з вулиці, сприяння закріпленню дитини за соціальним інститутом.

У процесі дослідження було наголошено, що соціальний педагог має бути добре підготовлений до роботи з «дітьми вулиці». Він повинен мати глибокі й системні знання з фундаментальних психологічних і соціально-педагогічних дисциплін, творчо володіти різними виховними, діагностичними методами, методиками впливу на особистість, мати навички міжособистісного спілкування, вести діалог, дискусію, що дасть змогу йому розібратися у великій

кількості варіантів відповідей на поставлені запитання, вміти виконувати конкретну практичну роботу, надавати всім потребуючим допомогу і підтримувати клієнта.

Соціальний педагог має вміти працювати з сім'єю, адже саме в сім'ї, як нами було з'ясовано, лежить першопричина виходу дитини на вулицю.

Соціальний педагог для дітей є «швидкою допомогою», він бере на себе відповідальність за її долю, підтримуючи у складних ситуаціях, він намагається ввести дитину у новий світ і цим світом може бути притулок, орієнтований на те, щоб повернути дитину до сім'ї.

Соціальний педагог має насамперед здійснювати профілактичну роботу, адже краще попередити це соціальне зло, ніж його потім усувати.

Дослідно-експериментальна частина роботи полягала в експериментальному підтвердженні актуальності проблеми, визначенні причин виникнення соціального явища «дітей вулиці», а також перевірці дієвості форм і методів роботи з «дітьми вулиці».

Аналіз експериментальних даних, зокрема анкетування учнів середньої загальноосвітньої школи та вихованців притулку засвідчила актуальність досліджуваної проблеми і підтвердив охарактеризовані нами причини виникнення дитячої безпритульності.

Проведений тренінг з вихованцями притулку також підтвердив наше припущення про те, що діти прагнуть до спілкування з ровесниками та старшими товаришами, хочуть, щоб повірили в їхні сили, щоб побачили в них щось позитивне і вселили їм віру в їхнє майбутнє.

Прикро, що є діти, які вважають життя смертю, не бачать красивого навколо себе, не розуміють, що таке щастя. Саме це й визначає специфіку роботи соціального педагога.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агаркова Н. І. Педагогічні умови забезпечення соціально-правового захисту старшокласників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2003. 237 с.
2. Антінків Ю., Балим Л., Волинець Л. Державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 1999 р.): Соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Київ : Укр. ін-т соц. досліджень, 2000. 76 с.
3. Безпалько О. В. Психолого-педагогічні аспекти роботи з «дітьми вулиці». Київ, 1999. 84 с.
4. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Наук. світ, 2006. 363 с.
5. Болтівець С. Дитяча безпритульність набула характеру епідемії. *Директор школи*. 2001. № 18. С. 1-2.
6. Бринчук Р. Профілактика безпритульності у дитячому середовищі. *Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення* : матеріали наукових досліджень учасників II етапу всеукр. студ. олімпіади 13–17 квіт. 2009 р. Ніжин : Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. С. 9-12.
7. Бичков С. Аналіз становлення та розвитку системи соціального захисту в різних країнах світу та можливість адаптації набутого досвіду до умов України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2006. № 3. С. 189-195.
8. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. Київ : Олан, 2004. 312 с.
9. Бориченко К. В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.05. Одеса, 2015. 20 с.

10. Вайнола Р. Х. Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика : навчальний посібник. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. 134 с.
11. Величко В. Діти бід. *Іменем закону*. 2010. № 44. С. 8-9.
12. Вищинська Л. «Діти вулиці»: портрет зблизька. *Київський вісник*. 1997. 25 грудня. С. 3-4.
13. Волинець Л., Комарова Н., Іванова І. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. Київ : Укр. ін-т соц. дослідж., 1998. 120 с.
14. Волинець Л. Права дитини в Україні: проблеми та перспективи. Київ : Логос, 2000. 74 с.
15. Волинець, Л. С., Січкач О. О. Реабілітаційна робота з «дітьми вулиць» у притулках для неповнолітніх. Київ : Калита, 2005. 72 с.
16. Володимирська Г. Діти асфальту: Дитячий бізнес. *Дзеркало тижня*. 2000. № 9. С. 20.
17. Гаврюшенко Р. Є, Коваль Н. В. Організаційно-правові форми соціального захисту в Україні. *Управління розвитком*. 2011. № 10. С. 25-26.
18. Гоголева А.В. Беспризорность. Социально-психологические и педагогические аспекты. Москва : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. 464 с.
19. Гордеева А. В. Реабилитационная педагогика в образовательном процессе. Москва : Просвещение, 2003. 226 с.
20. Городня О. Безпритульність дітей як соціальний феномен. *Українське слово*. 1997. 25 грудня. С. 3-4.
21. Гуренко М. Дитяча безпритульність та безнаглядність як форми порушення прав дитини. *Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Юридические науки*. 2007. № 2. С. 86–89.

22. Дії на захист дітей груп ризику: досвід Польщі, Німеччини та України / упоряд. О. Саломатова. Київ, 2010. 87 с.
23. Діти вулиці: хто вони і як їм допомогти : навч. посіб. / упоряд. О. Главник, Н. Комарова. Київ : Главник, 2006. 112 с.
24. Діяльність центрів соціальних служб для молоді України: сучасний стан і перспективи розвитку / С. В. Толстоухова та ін. Київ : Академпрес, 1999. 112 с.
25. Доля І. М. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика. *Соціально-економічна та регіональна політика. Стратегічні пріоритети*. 2010. № 1. С. 55-59.
26. Євко В. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування: історичний аспект. *Право України*. 2001. № 8. С. 107-109.
27. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога : навчальний посібник для ВНЗ. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с.
28. Зайцевська Т. Ю. Вулична робота з дітьми вулиці. *Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи* : матеріали доповідей та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф. Ужгород, 1999. Ч. 1. С. 262-267.
29. Заняття психолога з підлітками / упоряд. Т. Гончаренко. Київ : Вид. дім. «Шкіл. Світ», 2006. 120 с.
30. Зінченко А. Г. Безпритульність як соціальне явище (до історії розв'язання проблеми). *Соціальна політика і соціальна робота*. 1998. № 1-2. С. 78-86.
31. Зверева І. Дети в кризисных ситуациях: профилактика негативных явлений и социально-психологическая помощь. Киев : Наук. світ 2001. 167 с.
32. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика : монографія. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 393 с.
33. Кабаченко Н. В. Дитяча бездомність в Україні. *Наукові записки НаУКМА* : зб. наук. пр. 2010. Т. 110. С. 60-65.
34. Казанчан А. А. Види соціального забезпечення громадян в Україні:

- проблемні питання. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : зб. наук. пр. 2010. № 3. С.11-20.
35. Кальченко Л. В. Соціально-педагогічний захист бездоглядних дітей у притулках для дітей : науково-методичний посібник. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2010. 348 с.
 36. Капська А. Соціальна робота : навчальний посібник. Київ : Центр. навч. літератури, 2004. 352 с.
 37. Кошиль В. Комарова Н. Діти вулиці. Київ :ТОВ «АВЕГА», 2002. 52 с.
 38. Крестовська Н. М. Дитинство як правова цінність. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 122-125.
 39. Крестовська Н. М. Сучасне розуміння прав дитини. *Форум права*. 2011. № 3. С. 409-413.
 40. Кривобок Ю. Соціальні послуги у системі соціального захисту: проблеми та перспективи удосконалення в Україні. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1-2. С. 97-102.
 41. Лагідний Д. «Діти вулиць» і під'їздів: Де бере початок дитяча бездоглядність? *Українська газета*. 2002. 12 вересня. С. 2.
 42. Линник Л. М. Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луцьк, 2006. 286 с.
 43. Литвиненко В. М. Підстави надання соціальних послуг. *Юридична Україна: Щомісячний правовий часопис*. 2013. № 8. С. 62-65.
 44. Лукашов С., Зайцевская Т. Социальная помощь детям улицы: опыт работы проекта ЮНИСЕФ «Дети улицы» в Украине (1997-2000 гг.) : исследования и методические рекомендации. Киев, 2000. 80 с.
 45. Мінц М. О. Бездомність: соціальний аспект. *Наукові праці. Державне управління. Політологія*. 2013. Вип. 117. С. 47-50.
 46. Мордань О. Формування та розвиток системи обліку безпритульних дітей в Україні. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. 2011.

Вип. 27. С. 380 - 388.

47. Мостова Т. Безпритульні діти. *Освіта України*. 2006. 1 жовтня. С. 6.
48. Нечаева А. М. Детская беспризорность – опасное социальное явление. *Государство и право*. 2001. № 6. С. 57 - 65.
49. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. Москва : ТЦ Сфера, 2005. 480 с.
50. Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ : Ліга соціальних працівників України. 2003. 260 с.
51. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Київ : ВіАН, 1996. 352 с.
52. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 560 с.
53. Панська А. Організація і технологія соціальної роботи з дітьми вулиці. Київ : Інтернац. Союз. Ліга соц. Прац. України, 2008. 134 с.
54. Пеша І. Соціальний захист дітей позбавлених батьківського піклування. Київ : 2008. 236 с.
55. Пилипенко П. Д. Право соціального забезпечення України : навчальний посібник. 3-є вид., змін. та доп. Київ : «Істина», 2012. 232 с.
56. Пліско Є. Ю. Особливості організації соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в умовах реабілітаційного центру. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка. Педагогічні науки*. Глухів, 2012. Вип. 20. С. 232–236.
57. Полтавець В. Соціальна робота в Україні. Київ : Видавничий дім КМ Академія, 2000. 236 с.
58. Рень Л. В. Соціально-педагогічні умови профілактичної роботи з дітьми вулиці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2011. 21 с.
59. Ругляк Т. М. Міжнародні акти як джерела права соціального захисту України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 37. С. 120 -125.
60. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / заг. ред. А. Й. Капська, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухова. Київ : УДЦССМ,

2000. 260 с.

61. Солодько Ю. В., Кубіцький С. О. Соціально-педагогічна робота з «дітьми вулиці». *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. № 4. С. 79-81. URL : file:///C:/Users/userznu/Downloads/Vnaou_2011_4_17.pdf.
62. Соха М. В. Як бездомні творять дім: соціальна реінтеграція безпритульних людей у спільнотах міжнародного руху «Емаус». *Вісник Львівського університету*. 2011. Вип. 5. С. 249-258.
63. Суханова А. Є. Виховання та освіта безпритульних підлітків у процесі соціально-педагогічної реабілітації. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 33. С. 381-385.
64. Теслюк В. М., Ковальчук Т. І. Технології соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 360 с.
65. Толстоухова С., Пінчук І. Психолого-педагогічні аспекти роботи з «дітьми вулиці». Київ : УДЦССМ, 2009. 84 с.
66. Толстоухова С. Надання допомоги підліткам, які потрапили на вулицю. Київ : Актман, 2003. 90 с.
67. Хомич І. Проблеми соціально-педагогічного захисту безпритульних дітей в Україні. *Дошкільна освіта*. 2005. № 3. С. 15-19.
68. Шакурова М. В. Методика и технология работы социального педагога. Москва : Академия, 2002. 272 с.
69. Шахрай В. Технології соціальної роботи : навчальний посібник. Київ : Центр. навч. літератури, 2006. 464 с.
70. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 248 с.
71. Шумакова Л. Науково-методичні коментарі до робіт із «дітьми вулиці», що перебувають у притулку. К.: 2001.-№3.-51 с.
72. Якубова Л. А. Особливості соціально-педагогічної роботи з бездоглядними та безпритульними дітьми та молоддю. *Педагогічний дискурс*. 2012. № 13. С. 432-436.

ДОДАТКИ

Додаток А

Генограма як соціально-педагогічна допомога для вирішення задач в сімейних проблемах

Методи і можливості вирішення проблем

У кризовому втручанні або у вирішенні проблем існують різні можливості розпізнавання причин і порушень у міжлюдських стосунках. Це може значно полегшити вибір соціально-педагогічної допомоги.

У кожному випадку комунікації між клієнтом і соціальним працівником, який вирішує проблему, намагаються створити певні довірливі стосунки для досягнення цілі. Цей метод може залучати як клієнта, так і його оточення. Це означає, що аналіз ситуації може бути складений разом із клієнтом, так само він може бути інтегративно проведений разом з найбільш близькою людиною клієнта. У такий спосіб можливо більш краще охопити дзеркальне зображення різних поглядів, думок і відносин у їхньому розумінні. Бесіди, центровані на клієнтові, діагностичний спосіб для характеризування особистості (експлорація) і проведення генограми є в соціальній роботі найбільш розповсюдженими методами у вирішенні ситуацій і проблем.

Ведення бесіди, спрямованої на клієнта

У кризовому втручанні перша бесіда проходить наодинці з клієнтом, якщо він або потерпілий, або шукає допомогу. Але може бути й таке, що декілька потерпілих водночас просять про допомогу у вирішенні їхніх проблем.

За рахунок емпатії (повночуттєвого розуміння), конгруенції (дійсності) і визначення цінностей оцінює соціальний працівник стан проблеми і особистості клієнта, щоб разом з ним знайти необхідну допомогу для її подолання.

У довірливій атмосфері соціальний працівник створює необхідний рівень комунікації з клієнтом для подальших процесів, щоб визначити, чи необхідні тривалий соціально-педагогічний супровід і допомога. Ведення бесіди, спрямоване на клієнта, і супровід практикується так само й у наступній соціальній роботі на основі взаємодовірливих стосунків.

Особливо вуличні соціальні працівники, консультанти з наркологічних проблем і вихователі у практично працюють у спрямуванні на клієнта та на основні довірливих стосунків. У соціально-педагогічному індивідуальному супроводі це створює базу для інтегрування інших можливостей, також залучення сім'ї до спільного вирішення проблеми за планом систематичної роботи.

Генограма як сімейна карта

Генограма створилася як сімейне дерево за Мері Боуен і показує у простій структурі членів сім'ї їхні відносини і поведження шляхом застосування простих і зрозумілих символів.

Сімейна карта легко розпізнається усіма, хто бере участь у соціально-педагогічному процесі і відповідає темі консультації, щоб у команді дійти індивідуального соціально-педагогічного висновку. У такий спосіб не проводиться постійне опитування клієнта, оскільки сімейна карта подає інформацію про дальніх родичів та їхні життєві стосунки.

Генограма може бути створена одним чи декількома шукаючими допомоги разом із соціальним працівником і модератором. Її застосування, особливо в галузі допомоги дітям і молоді, а також при наданні допомоги сім'ї, є важливим висловленням можливості для вирішення проблеми і подальшого вибору допомоги.

В Німеччині на практиці вона застосовується дуже часто при кризовому втручанні, наприклад, під час узяття під догляд згідно із Законом про допомогу дітям і молоді.

За допомогою сімейної карти можливий усебічний вибір необхідної допомоги.

Додаток Б

Анкета

Метою анкетування було визначити чи є у класі діти, схильні до виходу дитини на вулицю. А також – визначити причини, які призвели до виходу на вулицю, чи можуть призвести, дізнатися чи всі учні знають про таке явище як «Діти вулиці».

1. Ваше ім'я
2. Чи чули Ви про явище «діти вулиці»?
3. Хто вони?
4. Чому діти тікають з дому?
5. Які причини втечі з дому?
6. Чи була у Вас колись думка втекти з дому?
7. Як Ви ставитесь до сварок в сім'ї?
8. Чи бачили Ви подібні ситуації?
9. Чи знаєте Ви когось, що тікав з дому?
10. Чи перестане сім'я сваритися, коли їх дитина втече?
11. Як поводитися з дитиною, коли вона уже тікала з дому?
12. Чи конфліктна Ви людина?
13. Які Ви знаєте міри застереження даної проблеми?
14. Чи є проблема актуальною в даний час?
15. Хто в цьому винен (втечі дитини з дому)?
16. Ваші поради, рекомендації щодо профілактики уникнення втечі дитини з дому?

Додаток В

Вправи для дітей

Вправа «Що у нас цікавого в житті?»

(На дошці висить плакат з малюнком дерева).

Як ви гадаєте, які найважливіші речі існують у нашому житті, на які варто витратити свій час, сили, інші ресурси. (Діти висловлюють свої думки і записують на кроні).

Така пишна крона можлива лише тоді, коли є не менш сильна коренева система – наші здібності й можливості.

Знову ж таки, на ваш погляд, що потрібно для того, щоб реалізувати наші інтереси, бажання. (Діти промовляють і записують на корінні).

Висновок: тепер ви самі можете побачити, що одного без іншого не може бути, що роль нас самих у житті нашого дерева дуже велика і що наші можливості багато в чому залежить від наших виборів і нашої поведінки.

Вправа «Як розпорядитися своїм життям»

А зараз давайте зіграємо в гру «Як розпорядитися своїм життям». Вона допоможе кожному з учасників знайти відповідь на це питання. (Роздають по 10 папірців кожному учню)

Напишіть на кожному папірці своє ім'я. Протягом наступних кількох хвилин ці 10 папірців будуть уособлювати вас і гратимуть роль символічних грошей, тобто засобу за який можна купити певний товар. Через хвилину перед кожним постане вибір: витратити чи заощадити свої папірці, тобто себе самого, частину себе. На продаж будуть виставлені різноманітні «товари» по парі. Правила гри не дозволяють купити обидва товари одночасно, тільки щось одне, або нічого. Зрозуміло, що коли закінчатся ваші папірці, вже нічого не можна буде купити.

Всі покупки можна робити лише тоді, коли «товари» пропонуються на

продаж. Не можна повернутися до попередньої пари, якщо на продаж уже виставлено наступну пару. (Пропонується «товар», який написаний на окремих аркушах. Ціна кожного товару вказується в кількості папірців, які треба віддати за нього покупцю).

- 1) чудова квартира (1 папірець); новий автомобіль на вибір (1 папірець);
- 2) повністю оплачена поїздка на канікули (терміном на один місяць) у будь-яку країну світу разом з другом (2 папірці); повна гарантія того, що людина, з якою тобі хотілося б одружитися просто сьогодні, обов'язково одружиться з тобою в недалекому майбутньому (2 папірці);
- 3) стати найпопулярнішою людиною серед своїх товаришів терміном на два роки (1 папірець); мати одного справжнього друга (2 папірці);
- 4) закінчити престижний університет (2 папірці); заснувати прибуткову компанію (2 папірці);
- 5) мати здорову сім'ю (3 папірці); здобути всесвітню славу (3 папірці); (Після завершення вибору з цієї пари оголосити: тим, хто обрав сім'ю, повертають 2 папірці назад як винагороду); можливість змінити якусь одну рису зовнішності (1 папірець); відчуття задоволення протягом усього життя (2 папірці);
- 7) п'ять років безмежної фізичної насолоди (2 папірці); любов та повага людей, що є для тебе найдорожчими (2 папірці); (Ті, хто обрав п'ять років насолоди, повинні додатково сплатити один папірець (за певні речі ми маємо платити більше, ніж здається спочатку).
- 8) чиста совість (2 папірці); здатність досягти успіху у тій сфері, де найбільше цього прагнеш (2 папірці);
- 9) створити диво для того, кого любиш (2 папірці); можливість прожити заново (або повторити) одну дію з власного життя (2 папірці);
- 10) сім додаткових років життя (3 папірці); безболісна смерть, коли настане час (3 папірці).

Наші торги завершені, роздивіться ще раз свої покупки і скажіть:

– Яка покупка подобається вам понад усе?

- Чи шкодуєте ви, що не зробили якусь покупку?
- Чи хотілося б вам поміняти деякі правила гри?

Після обговорення соціальний педагог робить висновок: правила гри можна змінити, але життя - це не гра. Не можна повторити вже зроблений вибір чи скасувати прийняте у минулому рішення. Не можна охопити абсолютно все чи скористатися кожною можливістю. Не можна передбачити, які можливості будуть у вас через тиждень або рік. Вам завжди бракуватиме часу, варіантів вибору, грошей, можливостей тощо. Ви повинні будете платити за кожен свій вибір у житті - і часто ця плата буде перевищувати ваші сподівання.

Вправа «Куля мрій»

Але все-таки всі ми любимо мріяти, незважаючи ні на що, і всі ми хочемо, щоб наші мрії здійснювалися. (Соціальний педагог підкидає різнокольорові повітряні кульки і пояснює). Піймайте кожен свою кульку мрії та намалуйте або напишіть свою мрію на ній, користуючись маркерами чи фломастерами. (Учні виконують).

Давайте об'єднаємо всі кульки ваших мрій в один великий оберемок, нехай ваші побажання здійсняться. Дякую всім за участь у нашому занятті! Сприймайте своє життя як велику цінність, даровану вам Богом!